EXISTENS OCH TEMPORALITET

Om det samtida flyktingskapets komplexitet

Zoran Slavnic

Akademiska avhandlingar vid Sociologiska institutionen
Umeå universitet
No 19 2000

EXISTENS OCH TEMPORALITET

Om det samtida flyktingskapets komplexitet

AKADEMISK AVHANDLING

som med tillstånd av rektor vid Umeå universitet
för avläggande av filosofie doktorsexamen
kommer att försvaras i Hörsal B, Samhällsvetarhuset,
fredagen den 17 november 2000 kl 09.15

av

Zoran Slavnic

Umeå universitet
Umeå 2000

Slavnic, Zoran. *Existens och temporalitet. Om det samtida flyktingskapets komplexitet. [Existence and temporality. The complexity of contemporary refugee status].* Swedish text with a summary in English. Doctoral Dissertation in Sociology at the Faculty of Social Sciences, Umeå University, 2000.

ISBN 91-7191-911-2 ISSN 1104-2508

ABSTRACT

In the beginning of the 1990's Swedish immigration policy, which bad been considered liberal and generous, became increasingly restrictive. A number of domestic as well as international factors led to new restrictions that particularly affected Bosnians with Croatian passports who applied for asylum. They were the first refugee group subject to new policy regulations and practices called 'temporary protection' (TUT). They also became the object of experimentation with diverse ideas concerning the development of a new immigration policy that emphasized the notion of 'repatriation' as opposed to 'integration'. This study consists of five articles that analyse these complex social processes from different methodological angles, trying to connect micro issues with macro ones, global issues with national issues, and local phenomena with practices affecting the individual. The introductory article deals with the experience of leaving one's country though the narrative of a single woman. During her period of immigration, she had been exposed to different national interests, discriminatory legislation and a variety of refugee experiences. These experiences included persecution, flight and emigration that were related to conditions of immigration, refuge and exclusion. The second article shows how the refugees coped with the labyrinth of temporality caused by the new Swedish refugee and immigration policy. This policy had been developed against the backdrop of EU harmonisation and insisted on temporary protection and repatriation. The third article is a comparative analysis of immigration processes in two different municipalities: Malmö and Karlskrona. This article shows that such different institutional contexts create different coping strategies among refugees. For example, Malmö as a large municipality with a long history of immigration is different from Karlskrona, which is a smaller town without such experiences with foreigners. Also, in Malmö there was no specific refugee camp whereas there was one in Karlskrona. The fourth article deals with the impact of the Swedish welfare state's austerity policy on the reception of local refugees. As a consequence of these changes, special relationships among refugees developed. These included both friendship and animosity as well as conflict and solidarity. Such relationships challenge the conventional wisdom that assumes that differences in ethnicity will only lead to conflicts among different groups. The fifth article examines the limits of this conventional wisdom. For example, while conflicts among different ethnic groups from the former Yugoslavia persist, solidarity among these groups has also developed as they respond to the difficulties of immigration and social exclusion. In order to analyse the complexity of a process that includes the global, local and individual levels, I developed a multifaceted theoretical approach. This thesis addresses four aspects of a refugee's status: essentialization, therapeutization, 'problem' that refugees cause for international state system and exclusion. In this connection, my main conclusion is that the social position of being a refugee in particular, as well as processes of social inclusion in general, can only be understood if we move beyond essential and biological explanations and beyond culturalization and therapeutization. Instead, we must focus on social and structural explanations.

Keywords: refugees, refugee policies, ethnic relations, ethnic conflicts, repatriation, immigration and welfare state, social exclusion, integration, citizenship

Sociologiska institutionen
Umeå universitet

EXISTENS OCH TEMPORALITET

Om det samtida flyktingskapets komplexitet

Zoran Slavnic

Akademiska avhandlingar vid Sociologiska institutionen
Umeå universitet
No 19 2000

Sociologiska institutionen
Umeå universitet
Avhandling 2000

Tryckt av Umeå universitets tryckeri
September 2000

©Zoran Slavnic

ISSN 1104-2508
ISBN 91-7191-911-2

Till min familj

Slavnic, Zoran. *Existens och temporalitet. Om det samtida flyktingskapets komplexitet. [Existence and temporality. The complexity of contemporary refugee status].* Swedish text with a summary in English. Doctoral Dissertation in Sociology at the Faculty of Social Sciences, Umeå University, 2000.

ISBN 91-7191-911-2 ISSN 1104-2508

Abstract

In the beginning of the 1990's Swedish immigration policy, which bad been considered liberal and generous, became increasingly restrictive. A number of domestic as well as international factors led to new restrictions that particularly affected Bosnians with Croatian passports who applied for asylum. They were the first refugee group subject to new policy regulations and practices called 'temporary protection' (TUT). They also became the object of experimentation with diverse ideas concerning the development of a new immigration policy that emphasized the notion of 'repatriation' as opposed to 'integration'. This study consists of five articles that analyse these complex social processes from different methodological angles, trying to connect micro issues with macro ones, global issues with national issues, and local phenomena with practices affecting the individual.

The introductory article deals with the experience of leaving one's country though the narrative of a single woman. During her period of immigration, she had been exposed to different national interests, discriminatory legislation and a variety of refugee experiences. These experiences included persecution, flight and emigration that were related to conditions of immigration, refuge and exclusion.

The second article shows how the refugees coped with the labyrinth of temporality caused by the new Swedish refugee and immigration policy. This policy had been developed against the backdrop of EU harmonisation and insisted on temporary protection and repatriation.

The third article is a comparative analysis of immigration processes in two different municipalities: Malmö and Karlskrona. This article shows that such different institutional contexts create different coping strategies among refugees. For example, Malmö as a large municipality with a long

history of immigration is different from Karlskrona, which is a smaller town without such experiences with foreigners. Also, in Malmö there was no specific refugee camp whereas there was one in Karlskrona.

The fourth article deals with the impact of the Swedish welfare state's austerity policy on the reception of local refugees. As a consequence of these changes, special relationships among refugees developed. These included both friendship and animosity as well as conflict and solidarity.

Such relationships challenge the conventional wisdom that assumes that differences in ethnicity will only lead to conflicts among different groups. The fifth article examines the limits of this conventional wisdom. For example, while conflicts among different ethnic groups from the former Yugoslavia persist, solidarity among these groups has also developed as they respond to the difficulties of immigration and social exclusion.

In order to analyse the complexity of a process that includes the global, local and individual levels, I developed a multifaceted theoretical approach. This thesis addresses four aspects of a refugee's status: essentialization, therapeutization, 'problem' that refugees cause for international state system and exclusion. In this connection, my main conclusion is that the social position of being a refugee in particular, as well as processes of social inclusion in general, can only be understood if we move beyond essential and biological explanations and beyond culturalization and therapeutization. Instead, we must focus on social and structural explanations.

Keywords: refugees, refugee policies, ethnic relations, ethnic conflicts, repatriation, immigration and welfare state, social exclusion, integration, citizenship

Förord

Föreliggande avhandling har kommit till stånd under tiden för mitt eget flyktingskap. Bosnien, som jag lämnat 1992, har hela tiden funnits starkt närvarande i mitt vardagsliv, främst som en längtan efter hemlandet. Hemlandet har nu blivit Sverige. Bosnien har också varit närvarande genom mörka sidor, genom minnen av det som skett under det kaos som landets sönderfall har förorsakat. Dessa minnen har påverkat mitt engagemang för människor som flytt från Bosnien. Många av dem har inte funnit trygghet i Sverige, inte som jag fått ett brev med orden: 'Var så god och stanna här'. Denna avhandling dediceras i första hand till dessa människor, till dessa dubbelt fördrivna människor som inte har kommit hem, de temporära vandrare som såväl Kroatien som Sverige har använt för att testa sina nya flyktingpolitiska principer på.

Undersökningen har utförts med ekonomiskt stöd av Nordiska ministerrådet, inom ramen för ett projekt med målsättningen att följa upp integration av bosniska flyktingar i Sverige, Norge och Danmark. Här vill jag tacka alla medverkande i detta nätverk för deras kommentarer och hjälp. Jag är stort tack skyldig alla mina informanter, framför allt flyktingar, men också statstjänstemän och aktivister i olika frivilligorganisationer som har hjälp mig att samla ett stort och värdefullt empiriska material átt bygga på. Listan över personer som har bidragit till att avhandlingen har fått sin nuvarande form slutar inte med detta. Med en risk att orättvist utelämna någon kommer jag att här försöka att kalla till minne alla de personer som jag är skyldig ett stort och varmt tack för kollegial, kamratlig och vänlig hjälp under den långa och mödosamma processen av avhandlingens skrivande. Jag vill först och främst tacka Aleksandra Ålund och Calle Schierup, vars stöd såväl på det professionella och akademiska planet, som på det privata planet, har gett mig en trygghet under hela den här perioden. Lars Göran Karlsson skall ha ett tack för oförglömliga kurser i sociologisk teori, samt för nitiska kommentarer och språkhjälp. Nihad Bunar har ställt upp och översatt de första utkasten till mina artiklar till svenska, vilket har gjort att avhandlingen tidigare har kunnat färdigställas och att den språkmässigt ligger på en högre nivå. Tack Nihad. Åsa Gustafsson och Eva Sandström vill jag tacka för deras mångfacetterade hjälp och för deras vänskap. Tack Fredrik Miegel för förträffliga kommentarer till mina artiklar, samt för den vänliga gästfrihet Fredrik och hans Birgitta har bjudit på i Lund under mitt fältarbete i Malmö. Jonathan Feldman vill jag tacka för språkgranskningen av den engelska sammanfattningen.

De artiklar som avhandlingen består av har presenterats vid två seminarier på sociologiska institutionen i Umeå. I samband med detta vill jag tacka Björn Halleröd, Charlott Nyman och Peder Karlsson för kommentarer under det första seminariet, Stefan Svallfors för kommentarer på både det första och det andra seminariet, och ett speciellt tack till Ulf Drugge som var huvudopponent på det andra seminariet. Jag vill också tacka Thomas Boje som vid flera tillfällen har läst och kommenterat mina artiklar.

Jag vill också tacka den administrativa personalen på Umeå universitets sociologiska institution, Else-Marie Jarl, Gun-Marie Eriksson, Helene Risberg, Barbro Hedlund, Marita Lundgren, samt dataansvarige Kjell-Göran Holmberg, som alla har haft tålamod med min emellanåt administrativa oskicklighet, samt till alla kollegor på institutionen som tillsammans hade skapat en stämning som var glädjande att arbeta i.

Sist men inte minst vill jag rikta ett stort tack till min familj, mina två flickor och två pojkar, som under hela den här perioden tydligt har påmint mig om att det i livet även finns mycket större och viktigare saker än min sociologiska passion.

Zoran Slavnic

Norrköping, Augusti 2000

Innehållsförteckning

Existens och temporalitet – Om det samtida flyktingskapets komplexitet 1
Bakgrund ... 1
Aspekter på flyktingskap ... 5
Essentialisering och terapeutisering ... *5*
Utanförskap och exkludering ... *8*
Vem är TUT-kroat? Bakgrund och flyktingvillkor ... 13
En kort bakgrund ... *14*
Fördrivningen från Bosnien-Hercegovina ... *14*
Mottagandet i Sverige ... *17*
Metodologiska överväganden ... 20
Avhandlingens artiklar - korta sammanfattningar ... 28
Spektrumet av icke-tillhörande. Temporärt skydd, kortsiktig pragmatism och problemen med sammansatta 'etniska' identiteter ... *28*
I temporalitetens skugga - Om bosnienkroatiska flyktingar med temporärt uppehållstillstånd i Sverige ... *30*
'Gamla' etniska kontakter och nya sociala rörelser: TUT-flyktingar i två svenska kommuner ... *32*
Ekonomisk åtstramning och flyktingmottagning ... *33*
Konflikter och interetniska solidariteter: Integrationsprocesser bland bosniska flyktingar i Malmö ... *35*
ENGLISH SUMMARY Existence and temporality - The complexity of contemporary refugee status 38
Litteratur 40
Appendix 42
Avhandlingens fem olika ingående artiklar:
Spektrumet av icke-tillhörande. temporärt skydd, kortsiktig pragmatism och problemen med 'sammansatta' etniska identiteter 43
I temporalitetens skugga - Om bosniska flyktingar med temporärt uppehållstillstånd i Sverige 91
'Gamla' etniska kontakter och nya sociala rörelser: TUT- flyktingar i två svenska kommuner 125
Ekonomisk åtstramning och flyktingmottagning 173
Konflikter och interetniska solidariteter: Integrationsprocesser bland flyktingar i Malmö 203

Existens och temporalitet –

Om det samtida flyktingskapets komplexitet

To think sociologically means to understand a little more fully

the people around us, their cravings and dreams,

their worries and their misery

(Bauman 1990:16).

Bakgrund

Det omfattande och samnordiska forskningsprojektet *Nordiske komparative studier om modtagelse af flygtninge i et tilbagevendingsperspektiv* om bosniska flyktingars mottagande i Danmark, Norge och Sverige, initierat och finansierat av Nordiska ministerrådet, har i flera avseenden skiljt sig från tidigare liknande projekt. Uppdraget var att utifrån ett komparativt perspektiv följa flyktingpolitikens utveckling i tre viktiga aspekter, juridiska, politiska och lokala, i nämnda tre nordiska länder och under de tre åren 1995-1997. Forskningens sökarljus skulle riktas mot såväl möjligheter för flyktingarnas integration som för deras repatriering. Repatrieringsaspekten var ny. Dittills vedertagen referensram för politik och forskning på området ifråga hade så gott som totalt varit flyktingars integration i samhället. Uppenbarligen var ambitionerna och de ekonomiska medel som investerades i det tvärvetenskapliga och komparativa samarbetsprojektet mer eller mindre direkt kopplade till statliga institutioners intresse och behov av forskning vars resultat skulle kunna vara användbar för implementering av flyktingprogram ämnade för 'temporärt' snarare än 'permanent' flyktingmottagande, något som också tidigt uppmärksammades av en av projektets medarbetare, Jonathan Schwartz (1996).

Sociologiska institutionen vid Umeå universitet har varit ansvarig för genomförandet av den svenska delen av det samnordiska projektet, med fokus på två delstudier. Den ena har omfattat flyktingpolitiska aspekter, både på lokal nivå och riksnivå, och den andra har berört flyktingars upplevelser av sin egen

situation. Sistnämnda studie planerades att bygga på upprepade intervjuer med bosniska flyktingar i några svenska kommuner. Redan under den första och förberedande fasen våren 1995 förändrades förutsättningarna så till vida att bosniska flyktingar som kom till Sverige med kroatiska pass i maj 1995 fick temporärt uppehållstillstånd (hädanefter betecknat med TUT). Det var första gången i svensk flyktingpolitisk praxis som tidsbegränsade uppehållstillstånd beviljades i så stor utsträckning. Inom projektet drogs riktlinjerna upp för en särskild delstudie om bosniska flyktingar med kroatiska pass och som erhållit TUT. Den generella dimensionen eller frågan om 'temporalitet' har också definierat mitt forskningsområde inom den samlade projektramen. Mitt 'uppdrag' har resulterat i fem artiklar, vilka tillsammans med föreliggande inledning utgör här framlagda avhandling. Artiklarna ifråga är *Spektrumet av icke-tillhörande: Temporärt skydd, kortsiktig pragmatism och problemen med sammansatta 'etniska identiteter'* (i Ålund, A., red., Mot ett normalt liv: Bosniska flyktingar i Norden, Nord 1998:7), *I temporalitetens skugga – Om bosnienkroatiska flyktingar med temporärt uppehållstillstånd i Sverige* (i Schwartz, J., red., Ett midlertidigt liv: Bosniske flyktinge i de nordiska lande, Nord 1998:9), *'Gamla' etniska kontakter och nya sociala rörelser: TUT-flyktingar i två svenska kommuner* (i Berg, B., red., Kommer for å bli? Om integrasjon og tilbakavending blant bosniske flyktinger i Norden, Nord 1998:8), *Ekonomisk åtstramning och flyktingmottagning* (i Schierup & Berg, red., Integration – retorik, politik, praktik; Om bosniska flyktingar i Norden, Nord 1999:5) samt *Konflikter och interetniska solidariteter: integrationsprocesser bland bosniska flyktingar i Malmö* (under bedömning i 'Social identities' 2000). Artiklarna kommer längre fram att kortfattat sammanfattas.

Inom forskningprojektet har sociologer, statsvetare, antropologer och jurister varit tvungna att anpassa sig till ett samarbete över nationsgränser och vetenskapliga disciplingränser, med sina skilda intellektuella gemenskaper och akademiska traditioner, och den komparativa dimensionen har relaterats till och problematiserats av olika institutionella kontexter (Schwartz 1996:10). Den viktiga etiska frågan om vetenskaplig och intellektuell autonomi har samtidigt uttalat aktualiserats för de flesta av involverade forskare. Dessa skulle inom ramen för projektet 'jobba åt staten' (ibid.:12), för många dessutom för första gången. Ett tillstånd av intellektuellt 'obehag' eller ' *[sociological] ambivalence'* infann sig för många, i den mening som Robert Merton och Elinor Barber definierar det, *'in its most restricted, core sense of conflicting normative expectations socially defined for a particular social role associated with a single*

social status' (1963/76:8). I det konkreta fallet innebar detta att den praktiska verksamheten skulle utföras i enlighet med vetenskapliga och forskningsetiska principer, samtidigt som forskningsverksamheten skulle möjliggöra för tjänstemän verksamma inom statliga institutioner att dels kunna tillgodogöra sig forskningsresultaten och dels också tillämpa dem för en vidare policyutveckling. Problemet som lätt uppstår är att forskare i sitt kunskapssökande ofta måste både lämna postulerade ramar och göra dessa ramar själva till föremål för sitt eget kunskapsintresse och sin kritiska analys. Det kan när det gäller bosniska flyktingar exempelvis handla om fördrivningens trauma, om flyktingskapets och integrationens villkor, om orsakerna till krigen på Balkan, om möjligheterna för försoning och återvändande och så vidare. Att finna svar på denna typ av frågor förutsätter oftast att de sätts in i en historisk kontext, såväl som en kontext av, för att parafrasera Liisa Malkki (1995), 'international and national order of things'. Dessa kontexter är aldrig givna, utan föränderliga, och flyktingar kan inte ses som avskilda från denna typ av omständigheter. Föreliggande avhandling med sina ingående artiklar utgör alla exempel på intentionen att besvara frågor om flyktingar och flyktingskap, integration och återvändande, med hänvisning till de kontexter i relation till vilka flyktingfrågor överhuvudtaget kan belysas.

I det avseendet fordrar varje seriös forskningsansats om flyktingar ett engagemang av samhällsvetaren som går ut på att å ena sidan av-essentialisera flyktingarna och å andra sidan placera deras öden i en bredare politisk och historisk kontext. Detta framstår som en huvudsaklig metodologisk princip, inte för att samhällsvetaren måste göra avkall på sina etiska neutralitetsprinciper och sälla sig till den ena eller den andra politiska diskursen, utan helt enkelt för att det undersökta samhälleliga fenomenet enbart på detta sätt kan förstås och förklaras. Att avstå från denna metodologiska princip, som vi kommer att se med 'Refugee studies' exemplet längre fram i texten, leder raka spåret till en professionell och intellektuell underkastelse i förhållande till bestämda politiska diskurser.

Även om vi ofta eftersträvar enkla, entydiga och korta svar, så finns det inga sådana på olika flyktingfrågor. Och mer komplexa svar når inte alltid fram, vilket jag under mitt femåriga arbete med flyktingrelaterade frågor flera gånger har kunnat konstatera. Ett exempel kan få illustrera detta. Vid ett tillfälle, strax innan regeringen skulle fatta ytterligare ett i en serie livsavgörande beslut för TUT-kroater, blev jag kontaktad av en journalist från Sveriges television. Denne ville ha ett kort och tydligt svar av mig på frågan om dessa flyktingar kunde

skickas tillbaka till Kroatien, det vill säga om Kroatien skulle garantera deras säkerhet. Jag svarade att det ingalunda var en lätt fråga att besvara och att jag inte kunde ge honom ett kort och entydigt svar. Jag sade att jag hade skrivit några artiklar om temat som han kunde få och läsa för att eventuellt därefter åter ta kontakt med mig för vidare diskussioner. Jag skickade honom artiklarna, men journalisten ifråga har inte hört av sig igen.

I avhandlingen begränsar jag mig inte till ett renodlat 'flyktingtema', utan sätter in frågorna i en kontext av Jugoslaviens upplösning, etniska konflikter, EU:s reglering av flyktingmottagandet (en samordning av Europas restriktiva invandringspolitik) samt utformning och förändring av svensk flykting- och invandrarpolitik, sedd i ljuset av förskjutningar i det svenska välfärdssystemet. Jag ger också utrymme för frågor av gruppdynamisk karaktär, av vikt för hur enskilda flyktingliv genomlevs i konkreta livssituationer och dagliga praktiker.

Avhandlingens fem artiklar och fem tematiska aspekter länkar samman perspektiv på mikro och makro, globalt och nationellt, lokalt och individuellt. Den inledande artikeln handlar om flykten från hemlandet, illustrerad genom en kvinnas konkreta erfarenheter. Under flykten råkade hon ut för skilda nationella intressen, juridiska system och komplexa flyktingerfarenheter. I hennes fall sammanflätas på ett belysande sätt villkoren för fördrivning, flykt och utvandring med villkoren för invandring, flyktingskap och utanförskap. I den andra artikeln fördjupas bilden av sådana flyktingerfarenheter i Sverige, där flyktingar dessutom utsätts för förändringar i landets flykting- och invandringspolitik, nära kopplade till EU-samordning med betoning på TUT och repatriering, samt blir indragna i en slags temporalitetens labyrint. Betydelsen av olika strukturella betingelser för flyktingars liv är temat för den tredje artikeln. Här beskrivs och analyseras hur skilda institutionella kontexter föranleder skilda integrationsstrategier bland flyktingar. Den fjärde artikeln analyserar effekterna av välfärdsstatens förändring, besparing och institutionell omorganisation i flyktingmottagande för flyktingars situation. De specifika sociala relationer som upprättas under flyktingskapets villkor behandlas i den femte och sista artikeln. Här fylls begrepp som vänskap och fientlighet med nya innebörder och relationen mellan konflikt och solidaritet visar sig vara flytande på ett sätt som i grunden ifrågasätter alla essentiella uppfattningar om en automatisk koppling mellan å ena sidan konflikt och solidaritet och å andra sidan etnicitet. För att förstå och förklara sociala och strukturella klyftor i samhället, i såväl krigs- som fredstid, måste mänskliga och etniska relationer ses bortom snäva essenti-

alistiska och kulturaliserande förståelser som fokuserar på föreställningar om det nedärvda och oföränderliga.

Belysta processers komplexitet består i globala, lokala och individuella aspekter, vilka alla måste relateras till varandra. Här krävs en motsvarande komplexitet i teoretiskt angreppssätt. I nästa avsnitt presenteras olika teoretiska moment som problematiserar essentialism, kulturalisering och terapeutisering samt exkludering och utanförskap. Alla dessa aspekter har utsatt flyktingar, försatta i en situation av ingenmansland mellan politisk humanism och realpolitik, för ett korstryck. De teoretiska momenten utgör tillsammans en diskursiv utgångspunkt för kommande fem artiklars tematiska analyser.

Aspekter på flyktingskap

Essentialisering och terapeutisering

Historier om flyktingar och flyktingskap är historier om enskilda människor, deras öden och erfarenheter. Varje historia är unik och varje människa upplever fördrivningens, flyktens och flyktinglivets trauman på sitt eget sätt. På motsvarande sätt är djupet av de ärr som olika trauman tillfogat flyktingarna, samt tiden för återhämtning från dessa traumans konsekvenser, i allra högsta grad individuell. Vetenskapliga diskurser om flyktingar och dominerande diskurser och praktiker inom olika nationella och internationella institutioner som bedriver flyktingverksamhet bygger dock ofta på helt andra föreställningar. Liisa Malkki (1995) har pekat på några viktiga diskursiva drag i det mycket inflytelserika och interdisciplinära kunskapsfältet 'refugee studies'. Två drag är i sammanhanget här särskilt betydelsefulla. Det ena hänför sig till bilden av flyktingar på basis av en funktionalistisk samhällsmodell och det andra handlar om en tendens till essentialisering av flykting och flyktingskap.

Som en illustration till det förra pekar Malkki (ibid.:508-510) på vissa författares hänvisning till 'the refugee experience'. Flyktingerfarenheten omfattar några stadier, från upplevt hot, beslut om flykt och flykten i sig, fram till erfarenheterna av livet på flyktingförläggning och situationens upplösning i den meningen att man antingen får uppehållstillstånd i exillandet, återvänder till ursprungslandet eller söker sig vidare till tredje land[1]. Förespråkarna för detta synsätt förknippar som regel flykten från hemlandet med en automatisk urholk-

[1] Keller, S. (1975) Citat efter Malkki (1995)

ning och ett borttynande av egna traditioner, identitet och kulturell tillhörighet, medan vistelsen i exil-landet implicit uppfattas som en icke-naturlig tillvaro i en främmande, osäker och skrämmande miljö. Flyktingarna görs till en högriskgrupp med avseende på sin mentala hälsa och underförstås behöva underkastas diverse terapier. Sådana uppfattningar avspeglar enligt Malkki ett funktionalistiskt eller organiskt synsätt på samhället, vars normaltillstånd ses som präglat av helhet, stabilitet och platsbundenhet. Flyktingars närvaro i ett sådant samhälle uppfattas med nödvändighet som en anomali och flyktingskap definieras implicit som ett 'sjukt' tillstånd, såväl på det individuella planet beträffande mental hälsa som på det plan där förhållanden mellan nationalstater utformas inom ramen för internationellt statssystem. Det hela tenderar att leda till att skilda typer av 'terapeutiska metoder' dominerar arbetet inom de organisationer som hjälper flyktingar, medan repatrieringsdiskursen å den andra sidan dominerar strävandena att på internationellt politiskt plan finna en lösning på 'flyktingproblemet'.

När det gäller försöket att vetenskapligt definiera 'the refugee experience' och essentialiseringen av flyktingar och flyktingskap pekar Malkki (ibid.:510-511) på antagandet om att det finns ett särskilt, essentiellt och transhistoriskt flyktingtillstånd som omfattar alla flyktingar, oavsett de politiska och historiska kontexter under vilka de har blivit flyktingar och oavsett individuella skillnader mellan de människor som blivit flyktingar. Avpolitiserade, avhistoriserade och avpersonaliserade blir flyktingarna till en grupp vars enda viktiga, *essentiella och universella*, egenskap är att de är flyktingar. I stället för en politiskt, kulturellt och socialt heterogen grupp bestående av olika individer, vars enda gemensamma nämnare är deras medborgarskapsrättsliga status, framställs enligt Malkki flyktingarna av den essentialistiska diskursens protagonister i termer av 'kultur', identitet', 'social värld' eller 'gemenskap' (ibid.:511) Föreställningarna ifråga, underblåsta eller till och med skapade av media, framställer flyktingar som maktlösa och mållösa. TV-inslag om flyktingar visar som regel utmattade, vettskrämda och förvirrade människor, oftast mödrar med småbarn eller gamlingar. Det intryck som förmedlas är flyktingars hjälplöshet och tystnad. I sådana TV-inslag uttalar sig oftast representanter för internationella organisationer, journalister, diplomater, experter och så vidare å flyktingars vägnar. Flyktingar själva får sällan föra sin egen talan. Den essentialiserande föreställningen om flyktingar som *'helpless victims'* som behöver *'protection'* och *'somebody to speek for them'* (ibid.:388) tenderar hela tiden att vidmakthållas.

Essentialisering har givetvis ett betydande inflytande över hur flyktingpolitiken formeras och implementeras av statliga institutioner och organisationer ansvariga för att 'hjälpa' flyktingar. Ordet *hjälp* sätts här inom citationstecken för att markera att varje ansats att under omständigheterna ifråga verkligen försöka hjälpa flyktingarna i förväg är dömd till misslyckande. En *historia* om flyktingar är alltid *historier* om enskilda människor med konkreta trauman, rädslor och livshistorier, med olika politiska och andra slags skäl för sitt flyktingskap. Det rör sig om människor vars individuella trauman består i förlusten av det som Anthony Giddens (1984) kallar för ontologisk trygghet. Ontologisk trygghet innebär en tilltro eller tillit som varje människa i sitt dagliga liv hyser mot andra människor, liksom mot system som betingar och inramar vardagslivets levnadsvillkor. Att verkligen hjälpa flyktingar handlar om att hjälpa dem återupprätta en förlorad tillit. Daniel och Knudsen (1995:5) varnar för att *'one of the important components in the recovery of meaning, the making of culture, and the reestablishment of trust is the need and the freedom to construct a normative picture of one's past within which "who one was" can be securely established to the satisfaction of the refugee. The refugee's self-identity is anchored more to who she or he was than what she or he has become'.*

Flyktingar, också i Sverige, har få möjligheter att erhålla beskriven hjälp. En direkt och i det närmaste teknisk orsak bakom detta, konstaterar Knudsen (1995:23), ligger i det mandat som handläggande tjänstemän har inom de institutioner och myndigheter som ombesörjer flyktingmottagandet under den vänteperiod då asylansökan prövas. Mandatet tenderar att inrikta arbetet mot nuet och mot en organisering av flyktingars omedelbara vardagsliv. Samtal om framtiden undviks, eftersom framtiden är oviss. Asylprövningen görs av andra myndigheter. Det framtida, men också förflutna, förträngs eller ses som irrelevant, bortsett från vid obligatorisk intervju i samband med asylansökan. I situationen är sannolikheten liten för att en kontinuitet mellan förflutet och framtida skall kunna återupprättas och därmed flyktingars tillit och ontologisk trygghet skall kunna återupprättas liten.

En annan orsak består i att det förhållandet att en av de grundläggande principerna som flyktingmottagningens tjänstemän håller sig till är principen om alla flyktingars lika behandling. Ett mekaniskt insisterande på denna, vad man kan kalla vulgär-demokratiska, princip blockerar effektivt flyktingars integrationsprocess. Daniel och Knudsen (1995) menar att sammanförandet av alla flyktingar till en gemensam kategori med utraderade skillnader är ödesdiger. *'"Individualities" constructed in oral autobiographies are deemed irrelevant*

by many caseworkers, whereas for the refugee this is the foundation on which a meaningful world may be rebuilt' (ibid.:5).

Stuart Turner (1995) varnar för ytterligare en problematisk aspekt av flyktingarbetet. I flertalet av de terapeutiska praktiker där man försöker hjälpa traumatiserade flyktingar ignoreras i stort det faktum att dessa människor är medlemmar av grupper och gemenskaper med egna historiska erfarenheter av händelser som har föregått fördrivningen och skapat det trauma som det är tal om. En kännedom om bredare historiska och socio-politiska faktorer som har påverkat individuella och kollektiva öden är nödvändig om den terapeutiska verksamheten skall ge önskade positiva resultat i individuella fall. Ofta saknas dock dessa kunskaper. Tidigare beskrivna vetenskapliga och mediala diskurser har blivit till ett slags normativa principer som tas för givna på en högre nivå av institutionell praxis rörande flyktingar och flyktingskap.

Utanförskap och exkludering

Historien om flyktingar utspelas också i en 'national order of things' som berör såväl de länder varifrån flyktingarna har fördrivits som exilländer, likaväl som de förhållanden som råder inom det som oftast kallas för det internationella statssystemet ('international system of states'). Flyktingar, noterar Alexander Aleinikoff (1995), reflekterar och problematiserar på en och samma gång detta system. I sociologisk mening, hävdar Aleinikoff, är flyktingar ofrivilliga migranter ('involuntary migrants') eller människor som mot sin vilja har tvingats lämna sina hem av skäl som gjort livet outhärdligt. *Flykting* som beteckning i juridisk mening kopplas till kategorier som *stat*, *statlig suveränitet* och *tillhörighet* (ibid.:258). I detta avseende är flyktingar människor som har förlorat skydd i det egna landet och som för närvarande vistas utanför hemlandet samt är i behov av nytt skydd. Genevekonventionen från 1951 avser att normativt beskydda och hjälpa flyktingar, men sträcker sig egentligen enbart fram till denna punkt. Konventionen definierar flyktingar som människor som har förlorat det egna landets beskydd och fastslår rätten att inte bli sänd tillbaka till risk för nya förföljelser som centralt postulat, varken mer eller mindre. Konventionen förpliktigar inte annat land att erbjuda flyktingar en ny tillhörighet och är noga med att inte ifrågasätta en av den internationella rättens centrala principer, nämligen staters suveräna rätt till kontroll av egna gränser (ibid.:259). Enskilda stater är helt fria att i enlighet med egna bedömningar bestämma vem som kan definieras som flykting och vem som är i behov av skydd, utan att behöva stå till svars för sina bedömningsgrunder för någon. På ett normativt plan har en-

skilda stater inom det internationella statssystemet redan under tiden för Genevekonventionens antagande tydligt prioriterat egna nationella intressen och nationell suveränitet på bekostnad av solidaritet och humanitära målsättningar. Humanitära åtaganden sitter normalt långt inne, också eller inte minst i de stater vars samhällskick bygger på den liberala demokratins universella principer.

Inom internationella relationer existerar ständigt en spänning mellan vad Jonathan Rée (1992) benämner som *internationalism* och *internationalitet ('internationality')*. Internationalism definierar Rée som en beredvillighet att ge upp nationella intressen till förmån för hela mänsklighetens bästa. Internationalitetens mål däremot består i skapandet av en sådan organisation mellan staterna som kan tillförsäkra reproduktionen av de omständigheter som bäst gynnar de egna nationella intressena. Detta innebär en *'tendency for the global imposition of the nation-form'* (ibid, 1992:10). Förhållandet mellan de två imperativen i internationella relationer är i sig en komplexitet. I fråga om flyktingar blir det hela än mer komplext. Ingen stat kan helt utan problem deklarera att man inte har några avsikter att engagera sig i den och den flyktingkrisen eller beträffande den och den flyktinggruppen därför att det skulle strida mot nationella intressen. Ett principiellt tillbakavisande av humanitära principer i namn av partikulära nationella intressen är inte särskilt funktionellt. Det förhållandet att det överhuvudtaget finns flyktingar hotar direkt eller indirekt alla staters nationella intressen. Världen, liksom världens befolkning, är territoriellt uppdelade mellan olika stater. 'Flyktingproblemet', människor som egentligen inte tillhör någon stat, utgör ett hot mot en sådan ordnad värld och varje stats säkerhet. Det är därför som de flesta stater engagerar sig i flyktingfrågor, även i fall då motiv rörande solidaritet och humanitär hållning helt saknas. Charles B. Keely har i sammanhanget konstaterat följande. *'The international refugee regime - with international treaties, multilateral agencies, and a phalanx of nongovernmental organizations encouraged to be implementing partners in dispensing aid – is not based primarily on humanitarian feelings. Whatever individual motivation inspires national and international officials and civil servants and refugee and human rights advocates, the political basis for the international refugee regime is the protection of states and the international system of states that is threatened, when states fail to fulfil their proper roles'* (1996:1057).

Relationen mellan olika slags motiv är oftast högst ambivalenta. Ibland förverkligas rent nationella intressen under förevändning av humanitärt engagemang därigenom att staten i syfte att uppnå vissa nationella mål också tvingas

att förverkliga en rad humanitära målsättningar. Alenikoff (Alenikoff 1995) pekar på denna ambivalens. Han menar att västvärlden på sistone, i syfte att lösa 'flyktingproblemet', alltmer och allt oftare förskjuter fokus för sin verksamhet från det så kallade *'exilic bias'*, det vill säga från den politik som går ut på att hjälpa flyktingar genom att erbjuda dem skydd utanför det land där de har utsatts för förföljelser, till det så kallade *'source control bias'*, det vill säga till den politik som går ut på att hjälpa flyktingar genom att återupprätta respekten för mänskliga rättigheter i de länder varifrån de fördrivits så att flyktingarna kan återvända hem (ibid.:262-265). Vid första anblicken verkar det som att mänskligheten är beredd att offra en av sina grundläggande principer, den statliga suveränitetens princip, till förmån för de mänskliga rättigheternas princip. Det innebär att villkoret för den statliga suveränitetens erkännande från det internationella samfundets sida skulle vara kopplat till respekten för mänskliga rättigheter och till garanterandet av en human behandling för alla medborgare i varje land. Aleinikoff själv förhåller sig dock skeptiskt till dessa förändringar. *'Rather than a paradigm shift, then, we may well be witnessing the troubling use of a humanitarian discourse to mask a reaffirmation of state-centeredness'* (ibid.:265).

Det intressanta i detta paradigmskifte, så till vida att det verkligen rör sig om ett skifte, förefaller vara att tidigare gällande statliga suveränitet som absolut princip trots allt har börjat relativiseras, om än på ett selektivt sätt. Humanitära argument och de mänskliga rättigheternas argument används inte i fallet med 'source control bias' som en utgångspunkt för ett allmänt accepterande av internationalismens principer i stället för annars rådande internationalitetprinciper i internationella relationer. Invandrings- och flyktingslagstiftning i exilländerna har haft en tendens att skärpas, inte att liberaliseras. Så kallade flyktingproducerande stater tenderar att i ökande grad tvingas ta tillbaka sina medborgare, så att det 'normala' tillståndet inom det internationella statssystemet återigen upprättas. Vad som måste uppmärksammas är att det förhållandet att man skenbart ger företräde åt humanitära värden och selektivt relativiserar den statliga suveränitetens principer egentligen bara tjänar syftet att försvara och ytterligare stärka suveränitetsprincipen i den första världens ledande länder.

Mark R. Duffield (1996) konstaterar när det gäller komplexa relationer mellan första och tredje världen att den moderna västerländska racialiserande diskursen egentligen består av fyra särskilda diskurser som står i ett dialektiskt förhållande till varandra. Först och främst måste man uppmärksamma *diskursen om nyrasism* och *diskursen om multikulturalism*. Nyrasismen har 'moderni-

serat' den biologiska rasismen så till vida att den har förkastat gamla, misskrediterade och överspelade föreställningar om den egna infödda rasmässiga överlägsenheten. Nyrasismen bygger i stället på föreställningar om existensen av naturliga och oundgängliga kulturella åtskillnader mellan människor. En del av den mänskliga naturen ses som bestående i att bilda grupper på basis av likheter i kulturell bemärkelse, förd livsstilen och så vidare. Kultur betraktas i sammanhanget som synonym för etnisk identitet och man antar att upplevelsen att den egna etniska identiteten kan delas med andra medlemmar av gruppen fyller människor med känslor av solidaritet och tillhörighet. Ett av människans grundläggande behov är, antar man vidare, att skydda sin grupp, alltså sin kultur och identitet från andra kulturers inflytande, vilka betraktas som annorlunda. För nyrasismen innebär förekomsten av kulturella skillnader i sig nödvändigtvis också etniska konflikter. Nyrasismens antites är den multikulturella diskursen. Likheten mellan dessa två är fokuseringen på kulturella skillnader. Till skillnad från i nyrasismens perspektiv behöver dock inte kulturella skillnader alltid leda till konflikter i den multikulturella diskursens perspektiv, om god vilja och tillräcklig ömsesidig kännedom och förståelse föreligger.

Två ytterligare diskurser är *nybarbarismen* och *developmentalismen*. Förhållandet dem mellan präglas av såväl kontrast som samförstånd. De definierar och reproducerar varandra. Nybarbarismen, liksom nyrasismen, underförstår kulturella skillnader och ouindgängliga etniska konflikt. Detta är också den dominerande diskursen i världen vad gäller förklaringen till tredje världens etniska motsättningar. På samma sätt som nyrasismen pläderar för invandringsstopp och för att repatriering av flyktingar är den lämpligaste lösningen på inhemska problem, på samma sätt pläderar nybarbarismen för isolering och ickeengagemang i den oförutsägbara och instabila tredje världen (ibid.:178).

Developmentalismen är motsatsen till nybarbarismen. Både den ena och andra diskursen utgår ifrån antagandet om kulturell pluralism. Men medan nybarbarismen lyfter fram etniska identiteters infödda irrationalitet, vilket då i en situation präglad av kulturell pluralism oundvikligen leder till etniska konflikter, betonar developmentalismen etniska identiteters rationella och nyttobetonade aspekter, vilka under till och med svåra politiska kriser i tredje världen kan tillhandahålla en potential för skapandet av ett nytt harmoniskt och tolerant samhälle (ibid.:181). Den politiska krisens natur i sig är irrelevant för developmentalistiska uppfattningar. Ignorerande av maktdimensionen är också en faktor av yttersta betydelse när det gäller att förstå förhållanden mellan nyrasism och multikulturalism, liksom nybarbarism och developmentalism. Den

senare beaktar inte maktfaktorn i sina analyser, eftersom detta även skulle innebära en kritisk belysning av utvecklingsinsatsernas egen roll för skapande och reproduktion av ifrågavarande politiska kriser och motsättningar. Multikulturalismen är oförmögen att inkludera maktfaktorn i ett kritiskt reflexivt perspektiv, eftersom detta även skulle innebära en belysning av den verksamhet och de politiska intressen som är den multikulturella ideologins bärare och intressent. *'It is for this reason that multiculturalism can never provide an effective critique of racism. Presented with the claimed inevitability of breakdown, multiculturalism can only respond with weak apologetic arguments, attempts to romanticise the situation, or ineffectual appeals to fair play and understanding'* (ibid.:182). Om developmentalismens och multikulturalismens argument om tolerans och harmoni börjar urholkas, så kan de också lätt övergå i sina motsatser, nämligen nyrasism och nybarbarism (ibid.).

Det i västvärldens politiska praxis ökade engagemanget för multikulturalism kan gå hand i hand med en allt restriktivare invandrings- och flyktingpolitik. Multikulturalismen uppträder i dag i västvärlden oftast som en funktion av de politiska praxis som å ena sidan strukturerar en tvångsmässig kulturell enklavisering och å andra sidan kulturellt rättfärdigar social ojämlikhet. (Schierup, 1997). Samtidigt är västvärlden på det internationella planet, i en situation av permanent instabil tredje värld samt den andra världens upplösning och konfronterad med egna dilemman mellan internationalism och internationalitet, *'forced to keep straddling between declaratory appeals to an abstract universalism and a realpolitik of manipulative particularism; that is politics and policies occupied with the management of a disintegrating nation, which are cast in culturalizing and ethnicizing categories ... As structurally embedded disjunctures become increasingly critical, such a balance becomes increasingly untenable'* (ibid, 1997:121).

'Flyktingproblemet' kan inte förstås och i synnerhet inte lösas om det enbart reduceras till ett problem rörande mänskliga rättigheter i andra och tredje världens länder. Problemet måste istället sättas in i en kontext av inte bara den nyss beskrivna västerländska ambivalensen mellan universella och partikulära värden, utan även i en kontext av nationalstaternas intressebaserade realpolitik och det internationella kapitalets omedelbara intressen, vilka också bland annat vidmakthåller oroshärdar runt om i världen genom vapenexport och internationell ojämlik arbetsdelning samt geopolitisk ekonomisk världsordning. Dominerande västländer är samtidigt starkt restriktiva när det gäller att ta emot de flyktingar som försöker rädda sig genom att fly de kriser som uppstår, ekono-

miska, politiska och så vidare[2]. En förutsättning för att förstå och hitta lösningar på kriser i andra och tredje världens länder är att det finns en förståelse och bredvillighet för förändring av de strukturella förhållanden i internationell politik och ekonomi som producerar kriser i världens periferi. Beträffande krisen på Balkan kan det sägas, med en parafrasering av Schierup (1995), att en nödvändig förutsättning för Balkans 'avbalkanisering' är Europas 'avbalkanisering'.

Vem är TUT-kroat? Bakgrund och flyktingvillkor.

Den flyktinggrupp som denna avhandling handlar om är en av de första som i mitten av nittiotalet fick erfara Sveriges 'nya' flyktingpolitik. De 'nya' politiska åtgärderna framställdes oftast av ansvariga politiker som ett nytt, mera rationellt och effektivt sätt att uppnå vad man hänvisade till som samma gamla humanitära flyktingpolitiska mål. Varje gång ansvariga politiker pressades av obehagliga journalistfrågor, som pekade på ett glapp mellan retorik och verkligheten, medgav politiker som ett sista argument följande. 'Sverige har ändå gjort mer för bosniska flyktingar än alla andra europeiska länder'. Efter ett sådant svar, som egentligen inte var någon överdrift, eftersom Sverige verkligen har gjort mer för bosnier än övriga europeiska länder, blev alla andra frågor i sammanhanget fullständigt meningslösa. I sträng mening var dock meningen med förändringarna i den svenska flyktingpolitiken inte att leta efter ett bättre sätt att uppnå humanitära målsättningar, utan målet var snarare att hitta nya lösningar som skulle gynna nationella och kanske främst ekonomiska intressen, utan att den traditionella bilden av den svenska humana flyktingpolitiken försvagades alldeles för mycket. Sverige har sällat sig till de länder som högre grad prioriterar internationalitetsprinciper än internationalismprinciper, även om Sverige har varit bland de västeuropeiska länder som sist i praktiklen allt mer har tagit avstånd från internationalismens principer.

Vilka effekter har den politiska omorienteringen haft för TUT-kroaterna? Vilka var dessa flyktingar, vilken var bakgrunden till deras flyktingskap och hur har villkoren för deras flyktingskap gestaltats?

[2] Nobel, P. 1988. 'Refugees and other migrants viewed with legal eye – or how to fight confusion', citerat i Malkki, 1995.

En kort bakgrund

Kriget i Bosnien bröt ut 1992. Krigets orsaker bottnade i frågan om Bosniens självständighet, vilken ledde till motsättningar mellan tre etniska grupper. Serber och kroater motsatte sig, till skillnad från bosniaker[3], självständighetsförklaringen. De var mer eller mindre orienterade mot sina respektive Serbien och Kroatien, något som under kriget intensivt utnyttjades av främst den serbiska, men också av den kroatiska, staten. En djupt tragisk följd av de interna konflikterna och maktbalansen på det regionala planet, omvandlade till grymt krig samt etnisk rensning och etniskt rena territorier, var fördrivning av stora befolkningsgrupper från Bosnien-Hercegovina. Flyktingkaroma dominerades av bosniaker, men även ett stort antal kroater och serber tvingades i väg. Det fanns dock en kategori flyktingar som oftast glömdes bort, men som samtidigt oftast var en av de mest utsatta grupperna, nämligen människor från blandade äktenskap, födda i etniskt blandade familjer eller som själva ingick i ett sådant äktenskap. De flyktingar som i fortsättningen berörs, TUT-kroater från Bosnien i Sverige, tillhör en blandad kategori med en speciell situation under den etniska rensningens barbarism. Krigets första fas medförde framförallt bosniakernas exodus från serbockuperade områden, medan konflikten mellan bosniaker och kroater dominerade krigets andra fas.

Fördrivningen från Bosnien-Hercegovina

I slutet av 1992 avslutades det bosniska krigets första fas, kännetecknad av den serbiska arméns fullständiga överlägsenhet. Runt 70 procent av bosniskt territorium var under serbisk kontroll. Erövringen och den etniska rensningen av områden som strategiskt och politiskt sett var viktiga för den serbiska sidan, trots att de aldrig hade haft vare sig demografiskt eller politiskt övertag i dessa områden, var nu i det stora hela avslutad. Konkret handlar det främst om områdena vid floden Drina (Visegrad och Zvornik bland annat), några kommuner i Posavina där korridoren (fri passage) mot Serbien röjdes (Bosanski Brod och Derventa till exempel) och områdena i Västra Bosnien (Prijedor, Sanski Most, Bosanski Novi m.m.) för att försäkra sig om landförbindelser med serbkontrollerade områden i Kroatien. Frontlinjerna stabiliserades. Aktiva strider förekom endast kring omringade städer, framförallt runt Sarajevo, och mellan bos-

[3] Ett nytt officiellt namn för den etniska befolkningsgrupp som tidigare betecknats som *muslimer*

niakiska och serbiska arméer. Strider mellan serber och kroater hade så gott som helt upphört.

Situationen var kaotisk på återstående 30 procent av bosnisk landyta under bosniakisk och kroatisk kontroll. Kommunikationerna var antingen helt avbrutna eller under serbisk kontroll. Förbindelserna med Sarajevo var brutna. Civilbefolkningen var helt beroende av humanitärt bistånd. Situationen komplicerades ytterligare av ett ständigt inflöde av flyktingar från serbockuperade områden. Militärt samarbete mellan bosniaker och kroater fungerade visserligen alltjämt, men försvagades successivt. Spänningarna mellan bosniaker och kroater tilltog, av tre grundläggande skäl.

Det första skälet var av politisk natur. HDZ, det ledande partiet på de kroatiska områdena i Bosnien, var från början tätt sammankopplat med sin politiska central i Zagreb. Kroatiens politik gentemot Bosnien var ända sedan Jugoslaviens upplösning inleddes högst ambivalent och utsatt för korstryck från två motstridiga krav. Det ena var att konsekvent stödja Bosniens suveränitet, ett krav som det internationella samfundet, hela oppositionen, en stor del av den kroatiska allmänna opinionen och den katolska kyrkan insisterade på. Det andra kravet var att slita sönder Bosnien och införliva så mycket som möjligt av dess territorium, främst Västra Hercegovina, med Kroatien. Denna linje understöddes av HDZ's radikala högerkrafter, liksom av en mycket stark hercegovinsk lobbygrupp i den kroatiska politiska toppen. Redan under krigets första fas fick den hårda 'hercegovinska' linjen ett påtagligt övertag. Indikativt i sammanhanget var skiftet på partiledarposten i den bosniska grenen av HDZ. Stjepan Kljujic, betraktad som 'duva' och förespråkare för ett enhetligt Bosnien, efterträddes i januari 1992 av 'höken' Mate Boban. Bobans linje hämtade sin politiska kraft framförallt från den faktiska utvecklingen ute på slagfältet. I samma utsträckning som de serbiska militära och politiska strategierna hänsynslöst höll på att skapa en ny militär-politisk realitet i Bosnien-Hercegovina, på vars grunder en plan för Bosniens delning helt enkelt skulle framstå som den mest verklighetsnära lösningen för den bosniska krisen, började även Bobans planer att visa sig vara identiska med de serbiska. I juli 1992 utropades också följdaktligen 'Den kroatiska unionen Herceg-Bosna', ett slags territoriellt autonomt område. Myndigheterna i dessa områden organiserades helt oberoende av de centrala myndighetsorganen i Sarajevo. Kroatiens valuta introducerades som formellt betalningsmedel och den kroatiska flaggan användes som den statssymbol. Alltsammans ledde till ökade spänningar inom den bräckliga politiska koalitionen mellan bosniaker och kroater.

Det andra skälet var av militär natur. Kroaterna, i synnerhet i Västra Hercegovina, gick in i kriget nästan lika väl förberedda som serberna, medan bosniakerna var de minst förberedda. Därför anslöt sig bosniakerna på många orter till kroaternas militära enheter, eftersom de var de enda som i krigets början existerade som organiserade militära formationer. Allteftersom antalet bosniaker i sådana förband ökade, började också frågan om förhållandet till det militära överkommandot i Sarajevo att allt oftare aktualiseras. Bosniakiska soldaters strävan att ställa sig under Sarajevos, det vill säga den officiella regeringens, kontroll, avvisades bestämt av den rådande kroatiska militära hierarkin som lydde under Herceg-Bosnas politiska ledning. Konsekvensen blev ökade spänningar mellan bosniakiska och kroatiska soldater inom HVO, bosnienkroaternas armé, liksom mellan enheter ur HVO och den bosniska armén Armija BiH. De första allvarliga tecknen på klyftan i den militära alliansen mellan bosniaker och kroater i Bosnien-Hercegovina uppdagades i slutet av oktober 1992, då kroaternas politiska ledning utnämnde Mostar till Herceg-Bosnas huvudstad och utnämnde HVO till den enda legitima militära makten i staden. Mate Boban sa vid detta tillfälle att 'Jag erkänner inte den bosniska armén som representant för folkgrupper i detta land. Det är en ren muslimsk milis.'[4] Ungefär vid samma tidpunkt försvagades överraskande försvaret av den centralbosniska staden Jajce. Staden som sedan krigets början med framgång hade försvarats av allierade bosniakisk-kroatiska militära enheter föll under väldigt kort tid i serbernas händer på grund av det krackelerade militära samarbetet mellan dess försvarare. Under de första månaderna 1993 fördjupades motsättningarna på det politiska och det militära planet mellan bosniakiska och kroatiska ledare. Enligt vissa analytiker, exempelvis N. Malcolm (1994), var den så kallade Vance-Owens planen den utlösande faktorn för öppna militära sammandrabbningar mellan bosniaker och kroater. Planen föranledde en regelrätt 'tävling' mellan bosniaker och kroater kring territorier i centrala Bosnien. I den delen av Bosnien levde nämligen dessa två befolkningsgrupper blandat och sida vid sida, medan planen i 1993 års version å ena sidan satte etniska 'etiketter' på kantoner och å andra sidan påpekade att de föreslagna gränsdragningarna i planens kartor varken var precisa eller definitiva. Den nyss nämnda 'tävlingen' om territorierna tedde sig i det läget oundviklig (ibid.:248).

Det tredje skälet var av social natur. Alltfler flyktingar, mestadels bosniaker, sökte sig under andra halvan av 1992 bort från serbkontrollerade områden till Bosniens centrala delar. Dessa människor var offer för den etniska rensningen

[4] Citerat efter Owen, D. 'Balkan Odyssey', Victor Gollancz, London, 1995, s.59.

som efter månader av terror, rädsla, hunger och umbäranden slutligen var tvungna att lämna sina hem. På de platser dit de hade sökt sig fann de dock en mycket dålig humanitär situation. Centralbosnien var militärt blockerat, med oregelbunden tillförsel av mat, läkemedel och andra nödvändigheter och med i övrigt mycket små möjligheter att ta hand om ett så stort antal flyktingar. Dessutom rubbades i och med deras ankomst den demografiska och politiska balansen mellan bosniaker och kroater som fanns i dessa områden från tiden före kriget. Om vi därtill har i åtanke flyktingarnas känslomässiga tillstånd, efter allt de hade varit med om under krigets första år, så blir det någorlunda klart inför vilken situation det fåtal återstående serberna i berörda områden ställdes, liksom kroaterna vars situation betingades av de snabbt försämrade allmänna relationerna mellan bosniaker och kroater.

Alla dessa processer medförde våren 1993 en fullständig kollaps av bosniakernas och kroaternas allians med öppna militära sammandrabbningar som följd. Civilbefolkningen fick betala det högsta priset ännu en gång. Bosniakerna i Hercegovina utsattes återigen för terror, koncentrationsläger, mord och alla de fasansfulla händelser de redan hade gått igenom under krigets första fas. Förövarna var den här gången kroatiska nationalister. Liknande öde råkade kroaterna ut för i centrala Bosnien, där bosniakerna hade det militära övertaget. Förnedring, rädsla och förföljelser.

De flesta av mina informanter, liksom de flesta i den grupp vars öde jag beskriver i avhandlingen, utgör flyktingar från nämnda område och nämnda konflikter. Det handlar följaktligen om medborgare i staten Bosnien-Hercegovina med ursprung i huvudsakligen centrala Bosnien, varifrån de fördrevs efter militära konflikter mellan bosniaker och kroater under 1993-94. I strävan att hitta en säker fristad för sig och sina familjer lyckades de flesta av dessa bosniaker på olika vägar skaffa fram kroatiska pass. Med dessa pass kom de till Sverige och ansökte om asyl. Och blev TUT-kroater.

Mottagandet i Sverige

I juni 1993 fattade den svenska regeringen beslut om att utfärda permanent uppehållstillstånd (PUT) till cirka 50 000 bosniska krigsflyktingar. Samtidigt införde man visumtvång för alla bosniska medborgare, vars syfte var att reducera flyktingströmmarna till Sverige. Man ansågs att man redan hade gjort mer för flyktingarna än de flesta övriga europeiska länder. Sverige hade vid sidan om Tyskland tagit emot proportionellt sett flest krigsflyktingar från Bosnien-

Hercegovina och var dessutom, i och med beslutet om generellt PUT, det första landet i Europa att låta dem stanna permanent.

Kriget på Balkan fortsatte med oförminskad styrka, med nya rädslor, förödelser och nya flyktingar. De nyfördrivna, ställda inför en situation där allt färre länder ville ta emot dem, försökte hitta på olika sätt att hjälpa sig själva. En del utnyttjade den omständigheten att Kroatien strax efter att landet deklarerat egen statlig suveränitet hade erbjudit dubbelt medborgarskap till en betydande andel av de bosniska medborgarna. Det handlade främst om etniska kroater, men också om de som ingick i blandade äktenskap och barn till bosnien-kroatiska föräldrar. En annan i sammanhanget avgörande omständighet var att den svenska regeringens införandet av visumtvång för bosniska medborgare inte samtidigt innebar visumtvång för kroatiska medborgare. En del bosniska medborgare som blev flyktingar efter juni 1993 tog alltså helt enkelt sina kroatiska pass och kunde därigenom ostört komma in i Sverige, varefter de sökte asyl som krigsoffer från Bosnien. Till saken hör att de alltså snarare var bosnier än kroater och att de inte kunde förvänta sig ett särskilt gott bemötande i Kroatien.

Under perioden sommaren 1993 till sommaren 1994 anlände cirka 5200 sådana flyktingar till Sverige. Den svenska regeringen bedömde att dessa flyktingar var att betrakta som kroatiska medborgare och eftersom det inte förekom öppna krigshandlingar i Kroatien vid den tidpunkten, det rådande tillståndet kunde snarare betecknas som eldupphör, alltså varken fred eller krig, så menade man att de utan svårigheter kunde sändas tillbaka till Kroatien. Beslutet började genomföras under sommaren 1994. Ett mindre antal flyktingar skickades under denna period tillbaka till Kroatien, en del lämnade Sverige självmant i hopp om att hitta en säkrare fristad i tredje land, men merparten väntade antingen på att själva bli avvisade eller gömde sig på olika platser runt om i landet. Så småningom började flyktingarna agera mera organiserat och fick dessutom hjälp från skilda frivilligorganisationer. Därmed började även massmedias intresse för flyktinggruppens speciella situation att växa. Kulmen nåddes våren 1995, då flertalet av dessa flyktingar i en gemensam protestaktion sökte sig till Den tyska kyrkan i Karlskrona. Klämda mellan den allmänna opinionen som för det mesta hade ställt sig på flyktingarnas sida och den hastigt försämrade politiska och säkerhetsmässiga situationen i Kroatien, utfärdade regeringen i maj 1995 temporärt uppehållstillstånd till denna grupp på sex månader, det vill säga fram till den 30 november 1995. När jag i oktober 1995 för första

gången träffade några av dessa flyktingar var deras totala antal i Sverige ungefär 3700.

Efter det att det temporära uppehållstillståndet hade gått ut förblev situationen oförändrad för lång tid framöver. Regeringen gick enbart ut med ett kort pressmeddelande om att det inte var aktuellt med att skicka tillbaka TUT-kroaterna under vintern 1995/96. Vintern kom och gick, våren likaså och till och med sommaren utan att regeringen fattade ett nytt beslut. Först den 28 november 1996, nästan exakt ett år efter att beviljat TUT hade gått ut, bestämde regeringen att flyktingarna skulle avvisas. De fick tre månader på sig att frivilligt lämna landet. Vid det laget fanns det cirka 2500 TUT-flyktingar kvar i Sverige. De försökte ånyo organisera sig och med hjälp av sina vänner från frivilligorganisationer och den här gången även att med hjälp av journalister försöka göra något. Bakom flyktingarnas krav ställdes den här gången också ett stort antal statliga tjänstemän och läkare som professionellt hade haft med flyktingarna att göra. Anledningen var att hälsotillståndet hos många flyktingar hastigt hade försämrats, eftersom de flesta under de senaste fyra åren hade levt i rädsla och ovisshet. Slutligen den 12 november 1997, alltså två år efter att de tillfälliga uppehållstillstånden hade gått ut och efter upp till fyra års väntan för vissa flyktingar, utfärdade regeringen permanent uppehållstillstånd till flyktinggruppens barnfamiljer. Vid det laget fanns det cirka 1500 bosniska flyktingar kvar i landet som berördes av regeringsbeslutet.

Därmed trodde man att frågan om de bosniska flyktingarna med kroatiska pass var ett avslutat kapitel. Men beslutet från november 1997 omfattade inte ett par hundra ensamstående flyktingar, det vill säga personer som inte hade någon familj med sig. Ovissheten för dem hängde kvar. Den senaste information jag har tillgång till om denna grupps öde kommer från en tidningsartikel från sommaren 1999. Artikeln handlade om en bosnisk kroat som skulle utvisas, men som - förtäljer historien vidare - trots sin flyktingsstatus hade lyckats bygga upp ett fungerande socialt liv med fast anställning, lägenhet, sambo, hund och många svenska vänner. Efter en rad protester från olika håll, en 90-årig kvinna, granne till den vederbörande, uttalade sig bland annat om att hennes känsla av trygghet, som grannens närvaro i den angränsade lägenheten ingav henne, skulle försvinna om han nu utvisades, fick mannen ifråga permanent uppehållstillstånd. Men en stor del av de ensamstående ur hans grupp hade inte samma förutsättningar och liknande tur.

Av det totala antalet bosnienkroatiska flyktingar med kroatiska pass som hade sökt sig till Sverige var det till slut en tredjedel som fick stanna i landet.

Av de som skickades tillbaka, och som jag har varit i kontakt med eller hört talas om, hamnade de flesta i Kroatien, i områdena etniskt rensade från sin serbiska befolkning eller i Bosnien i kroatiskt kontrollerade områden. I vilket fall som helst är det ett fåtal av som har kunnat återvända till sina egna hus.

Metodologiska överväganden

Föreliggande arbete bygger på bestämda metoder, en specifik analytisk position och ett särskilt synsätt på studerade frågor. Och man skall komma ihåg att *' [T]he construction of any work always bears the mark of the person who created it'* (Riessman,C.K.1993:v). Det övergripande projekt inom vars ram mitt arbete har utförts hade en del specifika drag som jag inledningsvis redan har redogjort för. För mitt vidkommande förelåg också en komplicerande omständighet. Denna omständighet har samtidigt, enligt min mening, en viss koppling till den slags essentialisering som jag tidigare har berört. Förväntningarna på mig var att som 'insider' erbjuda projektet vissa kunskaper om den bosniska flyktinggruppen som övriga forskare inom projektet i egenskap av 'outsiders' inte själva hade. Implicit fanns här något inbegripet som Robert Merton (1973) har betecnat som 'insiders doctrine'. Denna doktrin baseras enligt Merton i sin starkare form på en epistemologisk princip om att skilda sociala grupper i varje historiskt moment har ett monopolistiskt förhållningssätt till vissa kunskaper, medan den i sin mjukare form hävdar att bestämda grupper har ett privilegierat förhållningssätt till vissa kunskaper, vilka i slutändan även är tillgängliga för andra grupper, men till en högre kostnad och under större risker (ibid.:102). Samtidigt med privilegiet att besitta kunskaper om sin egen grupp, blir en insider mer eller mindre fråntagen möjligheten att besitta relevanta kunskaper om andra grupper, i förhållande till vilka han/hon är en outsider. Merton kritiserar hela synsättet. *'In its fundamental character, this represents a major claim in the sociology of knowledge that implies the balkanization of social science, with separate baronies kept exclusively in the hands of Insiders bearing their credentials in the shape of one or another inherited status. Generalizating the specific claim, it would be appear to follow that if only black scholars can understand blacks, then only white scholars can understand whites. ... that only French scholars can understand French society and, of course, that only Americans, not their external critics, can truly understand American society'* (ibid:104).

Vad mig anbelangar har jag aldrig betraktat mig själv eller upplevt det som att jag har monopolet på kunskap om min egen befolkningsgrupp. Ärligt talat så har jag aldrig ens varit säker på vilket slags folk jag egentligen tillhör. Genom att leva i en etniskt och kulturellt blandad miljö och genom att själv ha ett etniskt och kulturellt blandat ursprung har jag aldrig varit i stånd att bygga min inre trygghet och stabilitet på det som Alfred Schutz (1964) har kallat för 'thinking as usual'. Schutz menade att varje grupp strävar efter att för sina medlemmar presentera kunskaper om världen, vilka i sig alltid är inkonsekventa, inkonsistenta och oftast oklara, såsom konsekventa, konsistenta och klara, på så sätt att varje gruppmedlem kan få lika chanser att förstå och bli förstådd av de andra (ibid.:95). 'Thinking as usual' kan enligt Schutz hålla så länge dess grundläggande postulat håller och dessa består i att livet i framtiden fortsätter som hittills, att vi kan förlita oss på kunskaper överförda till oss från våra föräldrar, lärare eller regeringar, även om vi inte i tillräcklig utsträckning förstår kunskapernas ursprung eller innebörd, att det i normala situationer räcker med att ha en generell kännedom om de situationer i vilka vi kan hamna i vardagslivet, för att kunna kontrollera eller finna oss till rätta i sådana situationer samt att det sätt på vilket vi förnimmer omvärlden och förhåller oss till den egentligen inte är vår privata sak, utan något som delas med andra medlemmar i vårt 'samhälle' eller vår 'gemenskap'. Det räcker med att ett av dessa postulat inte fungerar, hävdar Schutz, för att 'thinking as usual' i sig upphör att fungera, vilket försätter hela det kulturella mönstret efter vilket en grupp lever i ett kristillstånd.

Eftersom jag själv aldrig har levt i en situation präglad av vad de olika postulaten postulerar, så har jag i själva verket, enligt Schutzs definition (ibid.:96), alltid varit ett slags främling, såväl i mitt hemland som i Sverige. Och det är en situation som jag har vant mig vid och i vilken jag också trivs bäst. 'Främlingpositionen' har också vissa fördelar, bland annat i en verksamhet som forskare. Ty främlingen '... *is not bound to worship the "idols of the tribe" and has a vivid feeling for the incoherence and inconsistency of the approached cultural pattern. But this attitude originates far less in his propensity to judge the newly approached group by the standards brought from home than in his need to acquire full knowledge of the elements of the approached cultural pattern and to examine for this purpose with care and precision what seems self-explanatory to the in-group. The deeper reason for his objectivity, however, tics in his own bitter experience of the limits of the "thinking as usual," which has taught him that a man may loose his status, his rules of guidance, and even*

his history and that the normal way of life is always far less guaranteed than it seems. Therefore, the stranger discerns, frequently with a grievous clear-sightedness, the rising of a crisis which may menace the whole foundation of the "relatively natural conception of the world," while all those symptoms pass unnoticed by the members of the in-group, who rely on the continuance of their customary way of life' (ibid:104).

Mot bakgrund av dessa förhållanden är jag osäker på om jag har levt upp till förväntningarna att skriva om bosniska flyktingar, Balkan och balkanism som insider. Det har varit viktigt för mig att motsätta mig sociologins 'balkanisering' och att utifrån min position som outsider säga något om balkaniseringens element i Sverige. I verkligheten är också relationen mellan insider och outsider inte så enkel. Zygmunt Bauman har påpekat (1990:10), i samband med en kommentar till skillnaden mellan sociologens och naturvetarens förhållande till sitt kunskapsobjekt, att *'[h]owever hard they might try, sociologists are bound to remain on both sides of the experience they strive to interpret, inside and outside at the same time.'* För mig tycks det som om detta i allt väsentligt också kan tillämpas på min position av insider och outsider.

Det empiriska materialet har först och främst samlats in genom eget fältarbete, men också genom systematisk insamling och genomgång av olika dokument, tidningsartiklar och andra informationskällor av vikt för min undersökning. Fältarbetets första förberedande fas, 'mapping of the field', baserades på en analys av officiella uppgifter om invandring samt på studier av dokument om flyktingmottagning. Under denna fas var mitt samarbete med kollegorna inom projektet av stor betydelse, i synnerhet med de som fokuserade på flyktingmottagandets diverse juridiska aspekter. Fältarbetets geografiska lokalisering, Malmö och Karlskrona, bestämdes i mångt och mycket av genomgången av olika dokuement.. I Malmö bodde ett stort antal av bosnienkroater med TUT, även om de var spridda runt om i staden. Flyktingarna bodde antingen i lägenheter som de själva hade ordnat, eller hos vänner och släktingar. Det intressanta för min undersökning var att de bodde på olika platser och att de sällan träffade varandra och sina handläggare på Invandrarverkets lokalkontor, förutom när de skulle ha ekonomiskt stöd. I Karlskrona, däremot, bodde omkring 250 personer med TUT på samma flyktingförläggning. De var välorganiserade, både inbördes och vad gällde kontakterna med andra aktörer, som exempelvis olika frivilligorganisationer, kyrkan och liknande. Dessa skillnader möjliggjorde och krävde olika ingångar till studerade flyktingar.

Själva fältarbetet har kombinerat deltagande observation och intervjuer. En kombinerad approach kan enligt W.F. Whyte (1984) vara fruktbar, eftersom olika metodiska tillvägagångssätt ofta är komplementära. Deltagande observation har möjliggjort ett smidigt urvalsförfarande för och ett succesivt närmande till intervjuade personer. Samtidigt kunde mina observationer efter varje intervju bli bättre organiserade och strukturerade. Flera metodiska tillnärmelsesätt erbjuder större flexibilitet och vidgade möjligheter att vara öppen för oväntade men relevanta informationer och inblickar.

De intervjutekniska förberedelserna gick inledningsvis inte ut på att frågorna om flyktingskap och flyktingvillkor måste ställas i en bredare historisk, politisk och ekonomisk kontext. Detta synsätt blev centralt först något senare när jag började analysera och ställa insamlade empiriskt material i relation till andra undersökningars resultat och mer teoretiska överväganden. Redan från början stod det dock klart att jag inte skulle kunna förstå hur intervjuade flyktingar upplevde sin situation i Sverige om dessa upplevelser inte betraktades i ljuset av vad man hade varit med om när det gäller f.d. Jugoslaviens upplösning, själva kriget och flykten. I detta avseende var jag intresserad av tre huvudsakliga teman.

Det första temat rörde upplevelsen av kriget, början av kriget och själva kriget. Den politiska stämningen inför kriget och det sätt på vilket kriget förbereddes och genomfördes har i hög grad varit bestämmande för flyktingarnas attityder idag om deras nuvarande situation, samt deras planer för ett eventuellt återvändande. Mitt intresse var att veta hur intervjuade flyktingar uppfattade de olika aktörernas roll i början av kriget, vilka alternativ de hade att välja mellan, deras attityder till övriga befolkningsgrupper i Bosnien-Hercegovina och deras inställning till Bosnien-Hercegovina som multietnisk och multikulturell stat.

Det andra temat handlade om flyktingarnas erfarenhet i Kroatien, hur de upplevde Kroatiens politik i Bosnien-Hercegovina, hur de såg på sin etniska identitet och vad det var som hade motiverat dem att söka sig till Sverige som asylsökande.

Det tredje temat berör flyktingarnas upplevelser av Sverige, deras erfarenhet av flyktingförläggningar, tolkningen av deras egen TUT-situation och inställningar till svensk flyktingpolitik. I samband med detta var det också av intresse att se vilka strategier flyktingarna använde för att undvika den hotande utvisningen. Vem vände de sig till för att söka hjälp, hur organiserade de sig, hur upplevde de olika aktörers roll beträffande deras problem, svenska myndigheter, olika frivilligorganisationer, svenska kyrkan, katolska kyrkan, media och så

vidare. Av särskilt intresse att belysa var flyktingarnas inställning till svenskar samt uppfattningar om framtiden och personliga strategier i detta sammanhang.

Nämnda utgångspunkter och ambitioner utgjorde den generella metodiska approachen inför fältarbetet. Avsikten var inte att noggrant i förväg strukturera mina intervjuer, utan att lämna så mycket utrymme som möjligt för de frågor och teman som troligtvis skulle komma 'av sig själv' under fältarbetets gång. De temaområden som jag hade förberett fungerade bara som en allmän orientering under fältarbetet. Jag började samtliga intervjuer med samma allmänna fråga: "Jag är intresserad av din livshistoria sedan den sista dagen innan kriget, som enligt ditt minne var 'en vanlig dag i fredens Bosnien-Hercegovina' och fram till i dag".

Analysens karaktär kan närmast betecknas som narrativ i den bemärkelse som Catherine Kohler Riessman (1993) beskriver och som Aleksandra Ålund (1991,1997) tillämpar. Eftersom det som vi skapar utifrån vårt empiriska material, liksom det som vi får av våra informanter, ingenting annat är än berättelser (Riessman, 1993: 1), så utgör dessa berättelser den narrativa analysens egentliga föremål. '*The purpose is to see how respondents in interviews impose order on the flow of experience to make sense of events and actions in their lives. The methodological approach examines the informant's story and analyses how it is put together, the linguistic and cultural resources it draws on, and how it persuades a listener of authenticity. Analysis in narrative studies opens up the forms of telling about experience, not simply the content to which language refers. We ask, why was the story told that way?*'(ibid:2). Narrativ analys innebär en strävan efter att förstå och tolka de erfarenhetsbaserade meningar som finns inbäddade i ifrågavarande berättelser, vilket endast är möjligt om meningarna sätts in i ett bredare samhälleligt sammanhang, det vill säga betraktas i förhållande till den institutionella ordning inom vars ramar meningarna, liksom de erfarenheter som de bygger på, har blivit till. Härmed öppnas det upp för teoretiska och metodologiska frågor, frågor om relationen mellan subjekt och objekt, mellan participant och 'social whole' eller mellan struktur och 'agency'.

I den sociologiska traditionen är tre koncept dominerande vad gäller teorier om förhållandet mellan struktur och individuell eller kollektiv social handling ('agency'). Den ena traditionen förklarar individuella handlingar främst som ett resultat av strukturernas determinerande påverkan, med exempel som strukturalism och funktionalism. Tvärtemot strukturella förklaringsmodeller förekommer en individcentrerad tradition, med exempel som fenomenologi och

etnometodologi, vilken betonar den enskilde aktörens möjlighet att agera fritt från strukturernas påverkan och som därmed handlingsmässigt konstruerar och rekonstruerar befintlig samhällelig struktur. Giddens försöker med sitt begrepp 'duality of structure' överbrygga motsättningen mellan nämnda traditioner genom att hävda att strukturen som objekt konstitueras handlingsmässigt (Giddens,1984). Det handlar inte om en dualism mellan struktur och 'agency', utan om en dualitet ('duality') av bägge aspekterna, struktur och 'agency', två ömsesidigt villkorande processer. Å ena sidan strukturens aktiviteter ('rules and resources'), vilka utövar inflytande över individuella handlingar genom att både förhindra, begränsa och möjliggöra. Å andra sidan individuella aktörernas aktiviteter, vilka är kapabla att påverka och förändra strukturen. Samtidigt är det hela högst komplext.. Nicos Mouzelis (1991, 1995) menar att Giddens har ersatt en dikotomi ('structure/agency') med en annan ('dualism/duality') och menar att det finns situationer i samhället där förhållandet mellan struktur och 'agency' verkligen är ett dualistiskt förhållande, antingen i meningen av strukturens relativa dominans eller i meningen av handlingsaspektens relativa autonomi. På samma sätt finns det enligt Mouzelis situationer där förhållandet mellan struktur och 'agency' verkligen är ett dualitetsförhållande, alltså ett förhållande av ömsesidig påverkan och reproduktion. Dualitet och dualism exkluderar följaktligen inte varandra, utan det finns ett kontinuum mellan dem, eller hierarkier som Mouzelis vill kalla det.

Illustrerande exempel på Mouzelis analytiska synsätt kan också hittas i min undersökning. Förhållandet mellan struktur och individuella och kollektiva sociala aktörers handlingar med substantiellt medborgarskap är sådant att strukturen i större utsträckning möjliggör än förhindrar och begränsar aktörernas handlingar. Aktörerna å sin sida bidrar till att reproducera strukturen, sådan som den är. Här handlar det om ett dualitetsförhållande. Samtidigt kan förhållandet mellan aktiviteter av de aktörer som enbart innehar formellt medborgarskap och samhällsstrukturen karakteriseras som ett dualistiskt förhållande. Strukturen fungerar här enbart begränsande eller exkluderande. Därtill har skilda invandrargrupper olika status inom vad man kan kalla en exkluderingshierarki och intar olika positioner i hierarkin av dualism/dualitet, vilket innebär att de besitter större eller mindre chanser att agera komplementärt eller konfliktfyllt i förhållande till befintlig strukturs 'rules and resources'.

Det räcker inte med att visa upp en metodologisk känslighet gentemot strukturen inom vars ramar studerade aktörer agerar eller tvärtom enbart visa upp en känslighet gentemot handling i relation till relevanta strukturer. Det är

lika betydelsefullt att visa upp en metodologisk känslighet, i enlighet med Mouzelis (1995:123) kritik av Giddens (1984), för den grad till vilken studerade aktörer accepterar befintlig struktur eller de institutionaliserade regler som för givna (dualitet) eller i förhållande till dessa utvecklar former av 'strategic conduct' (dualism). Jag har försökt leva upp till denna metodologiska känslighet genom att anlägga flera olika perspektiv i redovisade artiklar och att studera ifrågavarande frågor utifrån flera olika nivåer med en analys utifrån skilda analytiska synvinklar. I analysen har jag använt mig av olika teoretiska begrepp, där relationerna mellan struktur och 'agency' på olika sätt har konceptualiserats i syfte att omfatta hela den komplexitet som Mouzelis analytiskt har försökt fånga.

Analysen av officiella dokument och övriga texter har inspirerats av Norman Fairclough (1995) och hans presentation av 'critical disourse analysis', med undersökning av relationen mellan språk, makt och ideologi.

Nyckelfrågan när det gäller urvalet av intervjupersoner och tillnärmelsesättet rörande de intervjuade har varit sättet att få kontakt och skapandet av en positiv atmosfär, så att jag har kunnat accepterats som en person i vars sällskap informanterna har varit beredda att ärligt, öppet och avslappnat berätta om sina upplevelser, erfarenheter och synpunkter. Det är viktigt att påminna om att det också har handlat om möten och samtal över etniska gränser i en situation alltjämt präglad av krig, ömsesidig misstänksamhet och till och med hat. Förmågan att kunna hantera en sådan situation under ett fältarbet beror i hög grad på forskarens egen personlighet. Till frågan om forskarens personlighet har jag redan tidigare diskuterat min position som insider/outsider, det vill säga min egen 'insider/outsider identitet' från tiden före kriget. Utifrån en permanent position av att samtidigt *tillhöra* och vara *främling* utvecklar man förmodligen även sina kontakter med andra människor längs två linjer. Man uppför sig spontant, precis som alla andra medlemmar i gruppen, men man är samtidigt också tvungen att lära sig olika tekniker i den interaktionsmässiga ritualen (takt, gränsupprätthållande, ansiktsuttryck[5]), vilka underlättar interaktion för de som inte är gruppmedlemmar. Jag vet inte hur mycket detta motsvarar en beskrivning av min egen framträdelse och förmåga. Jag vet inte heller om min förmåga att kommunicera över etniska gränser är spontan eller inlärd, men i vilket fall som helst har jag varken före, under eller efter kriget haft kommunikationssvårigheter med människor ur de skilda etniska grupperna från Bosnien och Hercegovina.

[5] Beträffande interaktionsmässiga ritualer se Goffman (1967).

Om fältarbetets planering och genomförande kan sägas att den viktigaste fasen var i oktober 1995 då jag under en tio dagar lång vistelse i vardera Malmö och Karlskrona samlade in huvuddelen av materialet. Redan i augusti samma år hade jag tillbringat ungefär två veckor i nämnda städer och i Stockholm, där jag träffade en rad representanter för såväl statliga institutioner ansvariga för flyktingmottagandet (Invandrarverkets regionala kontor, olika kommunala myndigheter och så vidare) som för diverse icke-statliga organisationer som på olika sätt ville hjälpa flyktingarna (representanter för den svenska kyrkan, Caritas och FARR). Dessutom hade jag samtal med UNHCR's Stockholmskontor. Kontakternas syfte var att å ena sidan samla in bakgrundsuppgifter, både om flyktingarna och om de organisationer och myndigheter som 'handskades' med flyktingarna. Å andra sidan hjälpte mig dessa kontakter att senare i oktober lättare få access till mina informanter. Samtal med flera invandrarföreningar i Malmö (bosniska, serbiska, kroatiska) var lika nyttiga, liksom med ledningen för projektet 'Bosnier hjälper bosnier' i Lund. Några kontakter togs i fältarbetets första förberedande fas, medan andra togs under mina åtföljande (i ytterligare fyra omgångar) vistelser på fältet. I synnerhet var det nyttigt att ha kontakter med två personer av bosniskt ursprung, bosatta i Sverige sedan 30 år tillbaka. Båda personerna var engagerade i de bosniska kroaternas fall, den ena som privat person som ville hjälpa till och den andra som statlig tjänsteman, men båda var högst välinformerade om TUT-flyktingarna. Trots deras engagemang i arbetet med flyktingar var de bägge på sätt och vis opartiska, så att jag kunde använda dem som oberoende informanter, men samtidigt också som personer med vilka jag kunde diskutera och testa mina egna bilder av verkligheten.

Ovan beskrivna förberedelser underlättade mötet med mina första informanter i oktober 1995. Därefter behövde jag bara använda mig av en 'snowball'-metod för att få komma i kontakt med nya informanter. Under min nästan tre veckor långa vistelse på fältet intervjuade jag sammanlagt 31 flyktingar, varav 12 var kvinnor och 19 män. De flesta kom från centrala Bosnien. De intervjuades etniska sammansättning motsvarade genomsnittet av TUT-kroaternas sammansättning som grupp i Sverige. De flesta eller cirka två tredjedelar var etniska kroater från Bosnien. Ungefär en tredjedel levde i blandade äktenskap mellan kroater och serber, eller mellan kroater och bosniaker. Samtliga i urvalet ville själva identifiera sig som bosniska kroater och inte som kroatiska kroater. Detta är en viktig iakttagelse, eftersom flyktingarnas ställnings-

tagande i denna viktiga identitetsfråga fullständigt ignorerades av ansvariga myndigheterna, som envist ville utvisa flyktingarna just till Kroatien.

Jag har försökt att så långt det har varit praktiskt möjligt att intervjua personer i olika åldrar, med olika yrken och utbildningsnivåer, i olika familjesituationer samt från olika orter i Bosnien-Hercegovina. I nio fall intervjuade jag två personer samtidigt (äkta par eller släktingar). Intervjuerna varade mellan en halv och två timmar. I samtliga fall användes bandspelare, förutom i ett fall, där jag förde anteckningar, eftersom informanten inte ville ställa upp på en bandad intervju. I Malmö fick jag träffa informanterna i skolans (svenskundervisningens) lokaler. I Karlskrona träffades vi oftast hemma hos intervjupersonerna. Intervju har dock inte varit den enda datainsamlingsmetoden. Deltagande observation har varit ett lika viktigt tillvägagångssätt och i synnerhet i Karlskrona var förutsättningarna goda för metodens implementering. Med hjälp av flyktingförläggningens personal fick jag bo tillsammans med en flyktingfamilj i en vecka. Därmed fick jag möjlighet att vara nära dessa människors vardagsliv dygnet runt. Vi lyssnade exempelvis tillsammans på nyheterna och kunde diskuterade dessa på vårt modersmål, tittade på den kroatiska televisionens satellitprogram och deltog tillsammans i svenskundervisningen. Jag umgicks med flyktingarna under fikaraster på förmiddagarna, familjefester på kvällarna och med ungdomarnas på nattliga spritfester. Under lediga stunder försökte jag föra anteckningar om dessa händelser.

Fram till februari 1997 vistades jag i ytterligare två omgångar på fältet. I maj 1996 tillbringade jag en vecka i Malmö där jag gjorde nya intervjuer med fem av mina tidigare informanter. I februari 1997 besökte jag återigen Karlskrona och deltog i en tvådagarskonferens om det då aktuella regeringsbeslutet om TUT-kroaterna. Vid det tillfället besökte jag tre tidigare intervjuade familjer. Under hela perioden upprätthöll jag kontinuerlig korrespondens via telefon och brev med ett antal av mina informanter.

Avhandlingens artiklar - korta sammanfattningar

Spektrumet av icke-tillhörande. Temporärt skydd, kortsiktig pragmatism och problemen med sammansatta 'etniska' identiteter

Artikeln belyser en kvinnas livshistoria. Hennes flyktingodyssé är illustrativ på flera olika nivåer. För det första är hennes upplevelser av kriget och flykten från hemstaden ett exempel på hur den etniska rensningen i Bosnien-

Hercegovina kunde gå till och vilka konsekvenser den kunde få. Flyktingarna blev flyktingar genom att de på ett planlagt och systematiskt sätt fråntogs sin tillit av myndigheterna, i den mening som Turner (1995:69) ger det. Just detta råkade Jasna[6] ut för. När känslan av ontologisk trygghet försvann, det vill säga tilltron till människorna och systemet i vilket hon levde, hade hon endast rädsla och ovisshet kvar. Dessa känslor förstärktes ytterligare under hennes vistelse i Kroatien, känslor vilka hon tog med sig till Sverige. För att kunna hjälpa sådana människor måste man erbjuda dem en viss tröst och omhändertagande, vilket givetvis kräver ett socialt engagemang, i mottagarländerna. Jasnas exempel tyder dock på att flyktingarna oftare utsätts för allehanda hinder och barriärer i stället för tröst, misstänksamhet i stället för förtroende, kriminalisering och exkludering i stället för integration.

Jasnas livshistoria belyser förhållandet mellan kriget på Balkan och dess internationella kontext. Parallellt med det forna Jugoslaviens upplösning och den åtföljande kedjan av etniska konflikter, pågick en process av 'gränsstängningar' i västeuropeiska länder genom en uppkomsten av juridiska och politiska mekanismer för en betydligt mer restriktiv flykting- och invandringspolitik. Jasna är ett offer för både denna process och tidigare nämnda. En inbördes relation föreligger också mellan bägge processerna. Kriget i före detta Jugoslavien, förenklat uttryckt, bröt ut på grund av att nationalistiska politiska program, med främsta mål att upprätta nationell suveränitet på ett territorium, ett folk, en stat, ett territorium, fick starkt stöd inom de respektive folkgrupper som dittills hade levt sida vid sida i en gemensam stat. Efterföljande krig kan ses som uttryck för en strävan efter att förverkliga principen om nationell åtskillnad och suveränitet. 'Gränsstängningen' i de västeuropeiska länderna kan samtidigt ses som uttryck för en strävan att försvara samma princip. Nationalstat och nationell suveränitet, ett folk, en stat, ett territorium, är alltjämt, såväl på Balkan som i Väst, det mest omhuldade nationella värdet och högsta målet för den politiska verksamheten. Den dominerande dikotoma bilden av en civiliserad och demokratisk västvärld kontra ett vilt och odemokratiskt Balkan är i motsvarande grad missvisande. I stället för denna bild kan man hävda att kriget på Balkan utgör berörda folkgruppers civilisationssträvan att uppnå det som alla andra civiliserade folkgrupperna redan besitter. Eller omvänt, 'gränsstängningspolitiken' i väst kan även förstås som ett tecken på att de västeuropeiska länderna inte befinner sig så långt ifrån Balkansk 'vildhet'.

[6] Jasna är fingerat namn.

Denna diskussion, initierad av Jasnas flyktingserfarenheter, leder till en tredje i sammanhanget relevant nivå, nämligen förhållandet mellan nationalism och modernitet. Enligt den i dag rådande uppfattningen om modernitet, med rötter i Parsons evolutionära makroteori från 1950-talet, betraktas etnonationella rörelser och social exkludering å ena sidan som förmoderna fenomen (Imhof 1997), medan de 'västerländska samhällena' å andra sidan betraktas som sociologiska idealtyper för den 'moderna tiden' (ibid.:58). Modernitet framställs samtidigt, enligt Hans Joas (1999), som ett fredligt projekt i sig. Det är inte min avsikt att här försöka påtala att nationalism, rasism, krig och våld är bestående delar av moderniteten och inte bara biprodukter av dess historiska utvecklingsmönster[7]. Detta har redan hävdats av ett stort antal forskare (bland annat av Bauman, 1989, Wiewiorka, 1997, Joas, 1999 och Imhof, 1997). Det viktiga i sammanhanget är det förhållandet att Jasnas värdesystem bygger på samma universella principer som den dominerande modernitetsdiskursen i Väst. Hon förkastar allt det som hade hänt i hennes hemland som primitivt, historiskt överspelat, alltså förmodernt, och beger sig till Väst vilket hon anser vara ett samhälle av idealtyp byggt på de universella principer som motsvarar hennes egna uppfattningar. En sådan bild visade sig dock ganska snabbt vara naiv. Att döma utifrån det sätt på vilket Jasna mottogs i Väst blev det klart att dessa universella principer, eller *internationalism*-principen, för att använda Rées terminologi, enbart fanns som en täckmantel för förverkligandet av de egna partikulära nationella intressena, *internationalitets*-principen.

I temporalitetens skugga - om bosnienkroatiska flyktingar med temporärt uppehållstillstånd i Sverige

Spänningsfältet mellan *'declaratory appeals to an abstract universalism and a realpolitik of manipulative particularism'*, med C-U Schierup's beteckningar, är huvudtemat för den andra artikeln. I fokus för analysen står det repatrieringsprogram om TUT-kroater som Statens Invandrarverk SIV utarbetade i augusti 1995. I artikeln betraktar jag programmet som ett logiskt resultat av förändringar i den svenska flykting- och invandringspolitiken. Förändringarna inleddes under 1980-talets andra hälft, men intensifierades i synnerhet i början på 1990-talet. Fokus vad gäller flyktingmottagande flyttades alltmer från integration till repatriering och alltmer från *exilic bias* till *source control bias* vad

[7] Hans Joas (1999) inleder sin artikel om förhållandet mellan krig och modernitet med en liknande mening.

gäller behandlingen av internationella oroshärdar. För Sveriges del antogs det juridiska instrument som möjliggjorde dessa förändringar sommaren 1994 (2 kap 4a och Utlänningslagen från 94 07 01). Lagförändringarna lämnade ett större utrymme för möjligheten att utfärda temporärt uppehållstillstånd till flyktingar i Sverige. Det politiska instrumentet var framförallt redovisningen i SOU 1995:75, där det uttryckligen sägs att orientering mot återvändande skall genomsyra vistelse för flyktingar med tillfälligt uppehållstillstånd. Det studerade repatrieringsprogrammet var ett av de första försöken att operationalisera dessa politiska krav. Den flyktinggrupp som jag har följt fungerade som testobjekt för utvecklanmdet av en ny invandrarpolitisk praxis.

Parallellt med ett försök att historiskt kontextualisera denna företeelse görs också försök att denaturalisera de diskurser som legitimerar denna nya politiska och byråkratiska praxis. Ideologiers diskursiva naturalisering *'...gives to particular ideological representation the status of common sense, and thereby makes them opaque i.e. no longer visible as ideologies'*. (Fairclough 1945:45). Repatrieringsprogrammet i sin naturaliserade form kan sammanfattas på följande vis. Eftersom en av viktiga mänskliga rättigheter är flyktingarnas rätt att återvända hem (SOU:75, s.205), borde ett av flyktingpolitikens viktiga element vara uppmuntran till frivilligt återvändande (diskursen om tillhörighetens naturlighet). I detta avseende är det vår uppgift att i flyktingarnas hemländer skapa villkoren för ett lugnt liv, för ekonomisk och demokratisk utveckling (developmentalism). När vi har lyckats med den föresatsen då skall villkoren för ett normalt liv skapas så att det inte längre skall finnas skäl för etniska konflikter, på samma sätt som vi har det i Väst (multikulturalism). I artikeln försöker jag visa att om man går bortom den slags 'common sense' som genomsyrar Repatrieringsprogrammets 'logik', så upptäcker man att bakom diskursen om tillhörighetens natur inte står omsorg om flyktingar, utan som Keely beskriver det snarare omsorg om egna intressen. På samma sätt började developmentalismen och multikulturalismen, vilka explicit genomsyrar programmets formuleringar, sedda i sina denaturaliserade former alltmer anta formen av sina motsatser, det vill säga nybarbarism och nyrasism.

Samtidigt försöker jag visa hur flyktingarna själva reagerar i mötet med Repatrieringsprogrammet. De kunde nämligen inte ge sig in i en öppen konfrontation med Repatrieringsprogrammets 'humanitära' diskurser. De använde sig i stället av en 'sekundär anpassningsstrategi', varigenom de försökte stoppa en del av åtgärderna stipulerade av programmet, medan en del andra åtgärder accepterades, men på ett sätt som enbart skulle gagna flyktingarnas egna intres-

sen. Detta tyder samtidigt på ineffektiviteten hos systemets åtgärder, oavsett om de gick ut på att verkligen integrera eller hjälpa flyktingar eller försökte bli av med dem som i det aktuella fallet, betingat av dessa människors reducerades till en abstrakt och essentialiserad enhetlig kategori av flyktingar. I det aktuella fallet skapades genom denna kategorisering samtidigt ett relativt sett stort manöverutrymme för 'sekundära anpassningsstrategier', det vill säga offensiva handlingsstrategier bland flyktingarna med alla sina konkreta idéer, livserfarenheter och sociala kompetenser. De kunde i stor utsträckning tänka på gränserna och 'lura' systemet på ett ofta mycket effektivt sätt.

'Gamla' etniska kontakter och nya sociala rörelser: TUT flyktingar i två svenska kommuner

Den tredje artikeln består i en komparativ analys av livet för en flyktinggrupp i två svenska städer, Malmö och Karlskrona. Här möter vi två helt olika sociala och institutionella kontexter. Flyktinggruppernas sammanhållande kitt var såväl den etniska och kulturella bakgrunden som djupet av traumatiska krigserfarenheter. Analysen refererar till händelser under tre skilda tidsperioder i mitten av 1990-talet, kännetecknade av de svenska myndigheternas olika besked om den berörda flyktinggruppens status i landet. Den första perioden varade fram till maj 1995 då beslutet om flyktingarnas avvisning till Kroatien var i kraft (den kritiska situationen). Den andra perioden sträckte sig mellan maj och december månad samma år då TUT gällde (det relativt normala tillståndets period). Den tredje perioden inträdde efter att tillfälliga uppehållstillstånd hade gått ut och efter att regeringen återigen fattat beslut om deras avvisning till Kroatien (återigen den kritiska situationen).

Malmö är en relativt stor och traditionell industristad, vars kosmopolitism dels bottnar i närheten till kontinenten och till Köpenhamn och dels i den egna historiska industriutvecklingen som på 1960- och 1970-talen lockade tiotusentals utländska arbetare. Karlskrona är å andra sidan en liten traditionell garnisonstad som just på grund av sitt militära förflutna historiskt sett inte har haft så mycket erfarenhet av inflyttade utlänningar. De två städerna skiljer sig åt även när det gäller organisatoriska aspekter när det gäller flyktingmottagandet. För TUT-kroaterna gällde i dessa två städer två helt olika byråkratiska flyktingmottagandestilar. I Karlskrona tillämpade man ett traditionellt sätt att ta hand om flyktingarna genom att inkvartera dem i flyktingförläggningar, där mer eller mindre 'totala institutioners' regler kom att gälla. I Malmö däremot,

under aktuell tidsperiod, experimenterade man med ett nytt arbetssätt enligt vilket flyktingarna skulle 'hjälpa sig själva'.

TUT-flyktingarna, samtidigt som de i viss mening utgör en och samma flyktinggrupp, utvecklade skilda vardagslivsstrategier för sin tillvaro i samhället i Malmö respektive Karlskrona. Sociala, politiska och institutionella kontexter är de faktorer som bestämmer människornas beteende, inställning och handlingar och inte deras kulturella bakgrund eller något slags abstrakt flyktingstatus. I det konkreta fallet utvecklades flyktingarnas strategier i ett samspel mellan individer, grupper och den sociala kontexten. Strategiernas individuella variant uttrycks i form av att 'lura' eller utmanövrera systemets begränsningar (jämför Goffman, 1961) och på kollektiv nivå uppträder en form av social rörelse (jämför Melucci, 1991). I artikeln utvecklas en kritik av den form av kulturalisering och essentialisering av flyktingar som är ofta förekommande inom institutionella praktiker, och vars effekter också är negativa.

Ekonomisk åtstramning och flyktingmottagning

Förändringarna i det svenska välfärdssystemet sedan slutet av 1980-talet och intensifierade i början av 90-talet har ledtt till en rationalisering av alla 'särskilda politiker'. Artikeln handlar om de effekter eller oavsiktliga konsekvenser som rationaliseringen skapat inom kommunal politik och flyktingmottagning. Konkret beskrivs och analyseras situationen kring flyktingmottagandet i Malmö i mitten av 1990-talet. Under trycket av den rådande ekonomiska krisen tvingades Malmö kommun till besparingar och nedskärningar inom den offentliga sektorns så gott som samtliga verksamheter. Men den ekonomiska åtstramningen åtföljdes inte av motsvarande reduceringar av ambitioner inom den politiska verksamhetens huvudsakliga målområden, rörande välfärdsstatliga ideal och värden. I artikeln påtalas att denna disparitet har alstrat två slags grundläggande effekter. Med utgångspunkt i Mertons teori om anomi försöker jag visa hur ett allt större gap mellan kulturellt definierade samhälleliga målsättningar och reella sociala och ekonomiska möjligheter att förverkliga målsättningarna medför en anomisk situation i samhället. Alltfler aktörer tenderar att försöka uppnå sina i övrigt legitima mål med illegitima eller olagliga medel. Konsekvensen är en destabilisering av samhället eftersom sociala aktörer tvingas agera i en omgivning där det blir allt svårare att förutse andra aktörers handlingar.

Den ekonomiska krisen och därmed en allmän minskning av samhällets samlade resurser aktualiserar frågan om resursernas fördelningskriterier. I arti-

keln hävdas att ett formellt medlemskap i samhället, alltså innehavet av formellt medborgarskap, under sådana omständigheter allt mindre blir en garant för att rättigheterna, vilka i sin tur just härrör från medborgarskapet, skall kunna omsättas i praktiken. För att kunna påräkna de rättigheterna måste man i den nyuppstådda situationen även besitta substantiellt medborgarskap eller 'special membership status' så som Brubaker (1992) benämner det. Denna status, som egentligen förlänar innehavaren en rad privilegier i förhållande till andra sociala grupper, eftersom den bland annat tillhandahåller en lättare tillgång till de befintliga samhälleliga materiella resurserna, kan bestämmas efter köns- eller klassmässig tillhörighet, men även vilket allt oftare inträffar efter kulturella, etniska och rasmässiga kriterier. Det senare är i synnerhet betydelsefullt i detta sammanhang. Under ekonomiska kriser riskerar nämligen invandrare att bland de första utsättas för en exkludering från samhället, det vill säga exkludering från möjligheten att få access till begränsade samhälleliga resurser och flyktingar riskerar att under sådana omständigheter som regel att få avslag på sina ansökningar om asyl.

Slutsatsen är givetvis inte på något sätt ny. C-U Schierup (1990) har påtalat att såväl statens som befolkningens inställning till flyktingar är starkt beroende av den ekonomiska situationen. Kurt Imhof (1997) skriver i sin redan citerade artikel att processer av social exkludering baserade på den etniska tillhörigheten och sedda utifrån ett historisk-sociologiskt perspektiv '*...offer an indicator, which is able to distinguish phases of social crisis from structural periods of economic growth and which is ethnonationalistic movements, which operate under ideologies justifying substantial characteristics of self and other, are successful during periods of high anomic and conflictual tension. Anomie is an element which encourages community in society. 'Fear of others' becomes a socially acceptable phobia in the light of an uncertain future and a present which requires a reduction of complexity'* (ibid:66).

Om Imhofs påståenden stämmer öppnar det upp för intressanta analysmöjligheter på en annan nivå. En helt ny vy uppkommer på de föreställningar som Väst i dag har om sig själv och om andra. Enligt den kulturaliserade verklighetsuppfattningen har västvärlden uppnått välstånd, fred och ekonomisk rikedom tack vare sina liberala politiska värderingar, traditioner av individens frihet, respekt för mänskliga rättigheter och tolerans. Synen på sig själv determinerar även synen på alla andra. Ekonomiska och politiska kriser samt etniska konflikter i andra och tredje världen tolkas således som en konsekvens av bristen på just dessa värden, alltså tolerans, respekt för mänskliga rättigheter och

demokrati. Mot bakgrund av det tidigare framhållna faller dock allt detta som ett i stort sett grundlöst resonemang. Demokrati och respekt för mänskliga rättigheter utgör inte förutsättningar för fred och ekonomisk utveckling, utan det är snarare fred och ekonomisk prosperitet som utgör förutsättningar för utvecklingen av demokrati, tolerans och respekt för mänskliga rättigheter.

Konflikt och interetnisk solidaritet: Integrationsprocess bland bosniska flyktingar i Malmö

Strukturella förändringar och negativa effekter förorsakas av ekonomiska kriser på den institutionella nivån. I artikeln görs ett försök att visa hur samhällsmedlemmar, såväl på det kollektiva som på det individuella planet, förhåller sig till förändringarnas negativa effekter. Det empiriska exemplet handlar om tre grupper invandrare och flyktingar från före detta Jugoslavien i Malmö i mitten av 1990-talet. Grupperna bestod av 'gamla invandrare', bosniska flyktingar med PUT och bosniska flyktingar med TUT. Sinsemellan skilde sig dessa grupperna åt, både vad gällde deras formella status i Sverige och deras krigserfarenheter. Med tanke på skillnaderna är det nära till hands liggande att också förvänta sig att relationerna mellan grupperna här i Sverige skulle präglas av konflikter. Även om sådana konflikter förekom kunde det dock konstateras att de varken var så vanliga eller våldsamma som man kanske kunde ha förväntat sig. Dessutom existerade även, parallellt med den ökande spänningen och motsättningar mellan grupperna, förhållanden som präglades av samarbete och till och med av ett slags lojalitet. Två skäl för detta anförs.

För det första spelar olikhether i formell status en minskande roll under den ekonomiska krisen. Medborgarskapets formella kriterier trängs alltmer undan av substantiella kriterier. Grupperna ifråga blev implicit i allt högre grad definierade som en enda grupp, vilket ställde dem i en position där de själva började agera som en enhetlig grupp med element av solidaritet och lojalitet som kännetecknande drag för inbördes förhållanden. För det andra fanns den ömsesidiga fientlighet som grupperna hade med sig från Balkan kvar som en konfliktkälla, men konflikternas egentliga orsaker var inte identiska med de på Balkan, präglade av realistiska konflikter om makt, intressen och värden. Konflikterna var här istället sammanlänkande med i Sverige rådande samhälleliga strukturella villkor, något som gjort konflikterna till icke-realistiska konflikter med en funktion att kanalisera den samlade negativa energin från mer så att säga realistiskt präglade konflikter skapade här och nu. Dessa nya realistiska

konflikter handlar om en kamp om positioner och status i samhället och en kamp mot allt starkare här och nu verksamma exklusionsprocesser.

Den inre dialektiken mellan konflikt och solidaritet, det ömsesidiga hånandet men också lojaliteten samt realistiska och icke-realistiska konflikter betingades direkt av den samhälleliga strukturen och inte av några individuella eller kollektiva aktörers kulturella eller biologiska särdrag. Dialektiken kan samtidigt också tjäna som en indikator för det samhälleliga systemets stabilitet. Realistiska konflikter som existerar i öppna och flexibla samhälleliga system där de flesta individer och grupper är integrerade på lika villkor och följaktligen ingår i konflikter på lika villkor, det vill säga tävlar med andra aktörer för att uppnå eftersträvansvärda positioner och status i samhället, kan vara funktionella. I rigida samhällen, som inte förmår integrera sina medlemmar på liknande sätt, växer antalet icke-realistiska konflikter, det vill säga antalet säkerhetsventiler för kanalisering av negativ social energi, vilket leder till strukturella rubbningar i samhället. Ett samhälle som utsätts för dessa processer reagerar genom att öka antalet säkerhetsventiler, varvid man tenderar att dras in i en negativ spiralformad utveckling. Konsekvenserna för den samhälleliga strukturen är radikala. I det konkreta empiriska kan man säga att systemet har visat sig vara stelbent. Istället för att ändra strukturen så att alla medborgare garanteras integration på lika villkor, har systemet ökat antalet säkerhetsventiler, just för att slippa ändra sin struktur i den 'jämlika' riktningen. Med andra ord, så länge omfattningen av medborgerliga rättigheter och skyldigheter förblir beroende av medborgarnas 'etniska tillhörighet' eller 'etniska kompetens', så länge kommer också mängden av den negativa energin i samhället att växa. Detta kommer vidare att föranleda en ökning av antalet säkerhetsventiler för energins kanalisering, vars konsekvenser enbart kan bli negativa, både för samhället som helhet och för dess samtliga individuella och kollektiva medlemmar.

***

Syftet med avhandlingen har främst varit att problematisera temporalitetsbegreppet och temporalitetens konsekvenser. Konkret har det handlat om en politik för att minska antalet asylsökande flyktingar i Sverige, en politik som inledde i mitten av 1990-talet med inrättandet av en temporär flyktingmottagning och temporära uppehållstillstånd. Retoriken framför den nya flyktingpolitiska praktiken har dock försökt lägga fokus på argumenten som hävdar att det viktigaste syftet med nya flyktingpolitiken har varit att hjälpa flyktingar på ett bätt-

re och mer effektivt sätt. Och den bästa möjliga lösningen av flyktingarnas tragedi, när situationen i deras hemlandet normaliserats, var enligt dessa diskurser repatriering. Målet har varit att den militära och politiska situationen i hemländerna skulle normaliseras, vilket också skulle innebära att den politiska stabiliteten, demokratin och respekten för mänskliga rättigheter skulle återupprättas, och härmed förutsättningarna för flyktingarna att kunna återvända hem finnas. *'Inriktningen på återvandring* [bör] *vara vägledande för hur vistelsetiden i Sverige skall utnytjats'*(SOU 1995:75, s.205). Föreliggande avhandling med sina olika artiklar visar att i den konkreta och vardagliga flyktingpolitiska praktiken har de argument som i politiska diskurser hade varit av sekundär betydelse, rörande en minskning av flyktingstrycket på svenska gränser, egentligen fått en primär betydelse, medan det centrala argumentet, viljan att verkligen hjälpa flyktingar att ta itu med sin tragedi, i realiteten har varit sekundär. Det har visat sig att flyktingars rädsla för repatriering i praktiken har förstärkt deras flyktingtragedi. Den nya flyktingpolitikens principer har bara utgjort ett fortsatt spelet med dessa människors olycksöde.

Detta är den allmänna kontexten för flyktingarnas liv under omständigheter av temporalitet. I en situation då framtiden är oviss och nutiden är ett liv i isolation slits man ut både fysiskt och psykiskt. Med tiden, somliga av mina informanter hade varit i en sådan situation i nästan fyra år, minskar integreringsförmågan successivt, både i relation till Sverige och tidigare hemland. Samtidigt har det visat sig att dessa människor antingen beter sig eller försöker bete sig helt normalt, trots den onormala situation som de lever i. Deras handlingar är ytterst rationella. De försöker smälta in i det normala livet så mycket som det går med tanke på det marginella utrymme som de lever i. Vad gäller deras anpassningsstrategier handlar det ibland om en grå ekonomisk sfär eller om konflikter flyktingarna emellan, men likaså om ett samarbete över etniska solidaritetsgränser. Etniska konflikter är inte medfödda eller nedärvda, utan förorsakade av strukturella samhällskontexter, såväl i krigs- som i fredstid.

Förändringar, förskjutningar och åtstramningar när det gäller välfärdstatliga insatser och humanitärt inriktad solidarisk politik får generellt sett konsekvenser, vilket särskilt tydligt visar sig när det gäller flyktingar och flyktingskapets villkor samt samhälleliga integrationsprocesser i allmänhet. Och ett liv under temporalitetens omständigheter innebär en i hög grad belastande komplexitet.

ENGLISH SUMMARY

Existence and temporality - The complexity of contemporary refugee status

In the beginning of the 1990's Swedish immigration policy, which bad been considered liberal and generous, became increasingly restrictive. A number of domestic as well as international factors led to new restrictions that particularly affected Bosnians with Croatian passports who applied for asylum. They were the first refugee group subject to new policy regulations and practices called 'temporary protection' (TUT). They also became the object of experimentation with diverse ideas concerning the development of a new immigration policy that emphasized the notion of 'repatriation' as opposed to 'integration'. This study consists of five articles that analyse these complex social processes from different methodological angles, trying to connect micro issues with macro ones, global issues with national issues, and local phenomena with practices affecting the individual. The introductory article, *Spectrum of non-belonging – Temporary protection, short-sighted pragmatism and problem with composite 'ethnic' identities*, deals with the experience of leaving one's country though the narrative of a single woman. During her period of immigration, she had been exposed to different national interests, discriminatory legislation and a variety of refugee experiences. These experiences included persecution, flight and emigration that were related to conditions of immigration, refuge and exclusion. Further, in the article is discussed strategies that Western European governments apply, trying to 'resolve the refugee problem' in a situation where the gap between the humanitarian rhetoric and the actual pragmatic politics has become embarrassingly wide. The second article, *In the shadow of temporality – Bosnian Croatian refugees with temporary residence permission in Sweden,* shows how refugees have been coping with the labyrinth of temporality caused by the new Swedish refugee and immigration policy. This policy had been developed against the backdrop of EU harmonisation and insisted on temporary protection and repatriation. In the article, one specific program, whose purpose was to prepare Bosnian Croats for repatriation, is discussed, offering a critical picture of how the new immigration policy, as well as its legitimating discourses, appears in practice. The third article, *The 'old' ethnic contacts and the new social movements: Refugees with temporary protection in two Swedish municipalities,* presents a comparative analysis of immigration processes in two different municipalities, Malmö and Karlskrona. This article shows that different institutional contexts breed different coping strategies among refugees. For example, Malmö as a large municipality with a long history of immigration is different from Karlskrona, which is a smaller town without such experiences with foreigners. Also, in Malmö there was no specific refugee camp whereas there was one in Karlskrona. Two different 'technologies' of refugee reception, the traditional bureaucratic style of 'total institution' and a new style which allows and even encourage refugees to organise their refugee life on their own, are analysed and compared. The coping strategies developed by refugees under this kind of circumstances can be seen as a result of an interplay between the individual, the group and the social context, taking an indivi-

dual form of 'working' the system, in Goffman's sense, or a collective form as a new social movement. The fourth article, *Economical austerity policies and refugee reception*, deals with the impact of the Swedish welfare state's austerity policy on the reception of local refugees. Sociologically relevant institutional aspects of these events are discussed, focusing on the one hand on the consequences of the gap between the still high political aims of the Swedish welfare system and at the same time a lack of disposable resources needed for those aims to be realised. On the other hand, the discussion focuses on related issues of citizenship, and demonstrates how formal attributes of belongingness more and more are loosing their importance and relevance, while at the same time substantial attributes of belongingness have become central as criteria which make possible for some social groups to have, and some other social groups not to have, access to vital material resources. As a consequence of these changes, special relationships among refugees developed. These included both friendship and animosity as well as conflict and solidarity. Such relationships challenge the conventional wisdom that assumes that differences in ethnicity will only lead to conflicts among different groups. In the fifth article, *Conflicts and inter-ethnic solidarity: Integration processes among Bosnian refugees in Malmö*, the limits of this conventional wisdom is examined. For example, while conflicts among different ethnic groups from the former Yugoslavia persist, solidarity among these groups has also developed as they respond to the difficulties of immigration and social exclusion. The question of what roles are played by the institutional structure and, more generally, the surrounding society that frames and determinates the everyday life of these immigrant groups, is raised. There are indications that conflicts between these kind of groups are dysfunctional both for these groups and for the system as a whole. However, this is not due to the conflicts themselves, but rather depending on the system's rigidity which is not capable of institutionalising conflicts in a manner which gives all social groups equal chances and possibilities to realise their interests and values. The theoretical as well as methodological approach is multifaceted, in order to make possible an analysis of the complexity of processes that includes global, local and individual dimensions. Methodologically, the important point has been to connect perspectives of micro and macro, global and local as well as structure and agency. Theoretically, the thesis addresses four aspects of a refugee's status: essentialization, therapeutization, 'problem' that refugees cause for international state system and exclusion. In this connection, my main conclusion is that the social position of being a refugee in particular, as well as processes of social inclusion in general, can only be understood if we move beyond essential and biological explanations and beyond culturalization and therapeutization. Instead, we must focus on social and structural explanations.

Litteratur

Aleinikoff, T. Alexander. 1995. "State-centered Refugee Law: From Resettlement to Containment." Pp. 257 - 278 i *Mistrusting refigees*, edited by John Chr. Knudsen & E. Valentine Daniel. Berkeley, LA, London: University of California Press.

Bauman, Zygmunt. 1989. *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg: Diadalos.

Bauman, Zygmunt. 1990. *Thinking Sociologically*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell.

Brubaker, R. 1992. *Cititzenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Daniel E. Valentine & John Chr. Knudsen, 1995. "Introduction." pp. 1 -12 i *Mistrusting Refugees*, edited by John Chr. Knudsen & E. Valentine Daniel. Berkeley, LA, London: University of California Press.

Duffield, Mark R. 1996. "The Symphony of the Damned: Racial Discours, Complex Political Emergencies and Humanitarian Aid." *Disasters* 20:173-193.

Fairclough, Norman. 1995. *Critical Discourse Analysis - The Critical Study of Language*. London and New York: Longman.

Giddens, Anthony. 1984. *The constitution of Society - Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.

Goffman, Erving. 1961. *Asylums*: Penguin Books.

Goffman, Erving. 1967. *Interaction Ritual - Essays on Face-to-Face Behavior*. NY: Pantheon Books.

Imhof, Kurt. 1997. "Nationalism and the Theory of Society." pp. 57 - 72 i *Rethinking Nationalism & ethnicity: The Struggle of Meaning and Order in Europe*, edited by Hans-Rudolf Wicker. Oxford: Berg.

Joas, Hans. 1999. "The Modernity of War: Modernisation Theory and the Problem of Violence." *International Sociology* 14:457 - 472.

Keely, Charles B. 1996. "How Nation-States Create and Respond to Refugee Flows." *IMR* XXX:1046-1066.

Knudsen, John Chr. 1995. "When Trust is on Trial: Negotiating Refugee Narratives." pp. 13 - 35 i *Mistrusting Refugees*, edited by John Chr. Knudsen & E. Valentine Daniel. Berkeley, LA, London: University of California Press.

Malcolm, Noel. 1996. *Bosnia - A Short History*. London: Papermac, Macmillan.

Malkki, Liisa H. 1995. "Refugees and Exile: From "Refugee Studies" to the National Order of Things." *Annual Review of Anthropology* 24:495 - 523.

Malkki, Liisa H. 1996. "Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization." *Cultural Anthropology* 11:377-404.

Melucci, A. 1991. *Nomader i nuet, Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Göteborg: Diadalos.

Merton, Robert K. and Elinor Barber. 1963/1976. "Sociological Ambivalence." in *Sociological Ambivalence and Other Essays*, by Robert K. Merton. (1976) New York and London: The Free Press and Collier Macmillan Publishers.

Merton, Robert K. 1973. *The Sociology of Science - Theoretical and Empirical Investigations.* Chicago and London: The University of Chicago Press.

Mouzelis, Nicos. 1991. *Back to Sociological Theory - The Construction of Sociological Order.* New York: St. Martin's Press.

Mouzelis, Nicos. 1995. *Sociological Theory: What Went Wrong? - Diagnosis and Remedies.* London & New York: Routledge.

Owen, David. 1995. *Balkan Odyssey.* London: Victor Gollancz.

Rée, Jonathan. 1992. "Internationality." *Radical Philosophy* 60:3-11.

Reissman, Catherine Kohler. 1993. *Narative Analysis.* London, New Delhi: Sage Publishers.

Schierup, Carl-Ulrik. 1990. "'The duty to work' the theory and practice of refugee policy in Sweden." *New Community* 16:561-574.

Schierup, C-U. 1995. "Eurobalkanism. Ethnic Cleansing and the Post-Cold War Order." pp. 31-44 i *The YU War, Europe and Balkan - How to Achive Security*, edited by etc. Paul Shous and Stefano Biankini. Ravena: Longoeditore.

Schierup, Carl.Ulrik. 1997. "Multiculturalism and Universalism in the United States and EU-Europe." pp. 111 - 126 in *Rethinking Nationalism & ethnicity: The Struggle of Meaning and Order in Europe*, edited by Hans-Rudolf Wicker. Oxford: Berg.

Schutz, Alfred. 1964. *Collected Papers - Studies in Social Theory.* The Hague: Martinus Nijhoff.

Schwartz, Jonathan. 1996. "'Refugees from Bosnia in three Nordic countries': a prognosis for a research project 1995-1997." *Anthropology in Action* 3:9-12.

Turner, Stuart. 1995. "Torture, Refuge, and Trust." Pp. 56-72 in *Mistrusting Refugees*, edited by John Chr. Knudsen & E. Valentine Daniel. Berkeley & LA: University of California Press.

Whyte, William Foote. 1984. *Learning from the Field; A Guide from Expirience.* London & New Delhi: Sage Publishers.

Wieviorka, Michel. 1997. "Racism in Europe: unity and diversity." pp. 291-301 i *Yhe Ethnicity Reader - Nationalism, Multiculturalism, and Migration*, edited by John Rex and Montserrat guibernau: Polity Press.

Ålund, Aleksandra. 1991. *Lilla Juga; Etnicitet, familj och kvinnliga nätverk i kulturbrytningars tid.* Stockholm: Carlssons.

Ålund, Aleksandra. 1997. *Multikultiungdom; Kön, etnicitet, identitet.* Lund: Studentliteratur.

Appendix – förkortningar/begrepp/namn

Armija BiH – Formellt Bosniens armé, men huvudsakligen under bosniakisk kontroll.

Banja Luka – Bosniens näst största stad, under kriget centrum för territorier under serbisk kontroll.

Boban, Mate – Ledare för det bosnienkroatiska politiska partiet HDZ.

Bosanski Brod –Stad i Posavina, intill gränsen till Kroatien.

Bosanski Novi –Stad i Bosniens västra del.

Bosnjaci (Bosniaker) – Nytt officiellt namn för tidigare betecknade *muslimer*.

Cicak, Ivan Zvonimir – Ordförande i kroatiska Helsingforskommittén för mänskliga rättigheter.

Derventa – Stad i Posavina.

Drina – Flod som utgör en naturlig gräns mellan Bosnien och Serbien.

HDZ –Den kroatiska demokratiska unionen, ledande nationalistiskt parti bland kroater i Bosnien.

Herceg-Bosna - Den kroatiska unionen Herceg-Bosna, Bosniens territorium under kroaternas kontroll där HDZ ensidigt utropade autonomi 1992.

HVO –Det kroatiska försvarsrådet, bosnienkroaternas armé.

Izetbegovic, Alija – Ledare för SDA och ordförande i det bosniska presidentrådet under kriget.

Jajce – Stad i Bosniens centrala delar.

JNA –Officiellt namn för ex-Jugoslaviens samlade militära styrkor (Jugoslaviens folkarmé).

Karadzic, Radovan – Ledare för SDS under kriget.

Kljujic, Stjepan – Ledare för HDZ i början av kriget, senare avsatt.

Makarska –Stad vid Adriatiska havet i Kroatien.

Merhamet – Humanitär organisation som drivs av Bosnien-Hercegovinas islamiska samfund.

Mostar – Stad i Hercegovina, under kriget i kroaternas händer och ensidigt utnämnd till Herceg-Bosnas huvudstad.

Posavina – Ett geografiskt område i norra Bosnien som sträcker sig längs floden Sava.

Ploce – Kroatisk hamnstad belägen i närheten av den bosniska gränsen.

Prijedor – Stad i Bosnien-Hercegovinas västra del.

Sanski Most – Stad i Bosnien-Hercegovinas västra del.

Sava – Flod i Bosniens norra del som utgör en naturlig gräns mellan Bosnien och Kroatien.

SDA –Partiet för demokratisk aktion, ledande nationalistiskt partie bland bosniaker i Bosnien.

SDS –Det serbiska demokratiska partiet, ledande nationalistiskt parti bland serber i Bosnien

UNPROFOR – United Nation Protection Force, FN´s militära insats i ex-Jugoslavien.

UNHCR – United Nation High Commissioner for Refugees.

Vance-Owen planen – Fredsförslag sammanställt av en amerikansk (Cyrus Vance) och engelsk (David Owen) diplomat, under en period medlare i den bosniska konflikten.

Visegrad – Stad vid floden Drina intill gränsen till Serbien.

Zvornik – Stad vid floden Drina intill gränsen till Serbien.